

PKU for feltprester

En kvalitativ studie av hvordan feltprester opplever at pastoralklinisk utdanning har betydning for deres arbeid og selvforståelse som sjelesørgere og teologiske fagpersoner i Forsvaret.

Yngvar Nilsen

Veileder

Professor Lars Johan Danbolt

AVH 8010: Masteroppgave i klinisk sjelesorg (30 ECTS), høst 2018

Antall ord: 18.136

«Sjælesorg er en vandring i skjulthedens landskap.

Man går med åbne øjne ind i det rum, hvor Gud er blevet væk.

Fordi der er mennesker derinde.

Man går derind, hvor Gud har skjult sig for mennesker.

Og man går med åbent sind i den verden,

hvor mennesker har skjult deres inderste for hinanden.

Og måske for sig selv.

Leif Andersen

(dansk teolog, forfatter og prestelærer)

FORORD

Masterløpet i klinisk sjelesorg nærmer seg slutten. Jeg lukker øynene. Ansikter flimrer forbi. Mange av dem er det flere år siden jeg møtte. Noen fyller meg med en stille ettertenksomhet. Jeg er takknemlig for tilliten de har vist meg. Kvinner og menn deler fra livene sine. Innenfor uniformen banker hjertet. Rytmen blir roligere. For noen var det et stort vågesprang. Så ser jeg ansikter jeg kjenner godt. Jeg tenker på all den erfaringsdelingen fra feltprestekolleger, som jeg har fått nytte godt av. De har delt raust av sin kunnskap og sine erfaringer med meg.

Især vil jeg takke de fem prestene jeg fikk lov til å intervju. Deres engasjement er smittsomt. Jeg er takknemlig for alt de har lært meg. Og jeg er ikke blitt mindre stolt av å få være en del av Feltprestkorpset.

Kompetansebygging skjer ikke av seg selv. Det må prioriteres. Derfor vil jeg takke min arbeidsgiver, FPK, for fornuftig rammer og strategisk satsing på videreutdanning.

Jeg vil takke min veileder, professor Lars Danbolt, for en stødig tro på prosjektet. Han har delt nyttige råd og oppmuntret meg hele veien.

Til sist vil jeg takke mine nærmeste. Min kone har gitt meg kloke innspill underveis. Sammen med barna har Ingunn ventet tålmodig og vist meg raushet. Dette ble til god hjelp når blikket mitt ble fjernt ved kjøkkenbordet, og studiene tok større oppmerksomhet enn ønskelig.

SAMMENDRAG

Fagkunnskap etterspørres i samfunnet. Forsvaret er ikke et unntak. Videreutdanning er imidlertid kostbart. Det pågår for tiden større økonomiske innsparinger. Derfor er det viktig å kunne legitimere at utbyttet av videreutdanning samsvarer med kostnadene. Mye av feltpresternes daglige virksomhet skjer i fortrolighet. Resultatene blir dermed vanskelig å måle. Men når sjelesorgen holder høyt faglig nivå, vil dette være tillitsvekkende. Det vil gagne den viktigste ressursen, nemlig Forsvarets personell. I 2013 startet Feltprestkorpset (FPK) sitt eget kurssted for pastoralklinisk utdanning (PKU). Dette ble gjort i samarbeid med MF - vitenskapelig høyskole. Utdanningsinstitusjonen har foretatt en evaluering blant prester og andre som har gjennomført PKU. Resultatet viser gjennomgående høy vurdering. FPK har også gjennomført en evaluering. Her er det tilsvarende god vurdering. Spørreformuleringen «i hvor stor grad», kan gi svar på hvilken relevans og utbytte studentene får ved å delta. Dermed blir det målbart for de som finansierer studiene og skal vurdere utbyttet av dem. Men vi mangler kunnskap om hvordan deltakerne kvalitativt opplever PKU. Denne studien søker svar gjennom kvalitative forskningsintervju og har følgende problemstilling: *Hvordan opplever feltprestene at pastoralklinisk utdanning har betydning for deres arbeid og selvforståelse som sjelesørgere og teologiske fagpersoner i Forsvaret?* Studien bringer til torgs ny kunnskap i en aktuell debatt om framtidige etterutdanningsplaner for feltprester. I studien har det framkommet flere funn. Erfaringene fra PKU har hatt betydning både personlig, faglig og kollegialt. Resultatene viser at PKU har trygget deltakerne i rollen som prest, teolog og sjelesørger. De har blitt mer bevisste sitt fag, myndige i sin rolle og dristige i sin tjeneste. Ingen av informantene gir uttrykk for negative erfaringer med PKU i Forsvaret. Sykehuspraksisen blant helsepersonell og pasienter på Landstuhl Regional Medical Senter i Tyskland, trekkes fram som en viktig suksessfaktor. Denne praksisen har gitt feltprestene en kompetanse som er unik, ikke bare for PKU i Norge, men for Forsvarets oppfølging av sitt personell, herunder ivaretagelse av tjenestegjørende veteraner. PKU for feltprester har dermed en nytteverdi utover sjelesorgens rom og rammer.

Innholdsfortegnelse

1 INNLEDNING	1
1.1 Bakgrunn, motivasjon og disposisjon	1
1.2 Feltprestekorpset	3
1.3 Pastoralklinisk utdanning	4
1.4 Evalueringer av utbytte fra PKU/CPE	8
1.5 Chaplaincy i Storbritannia	11
1.6 Chaplaincy på norsk.....	15
1.7 Problemstilling og forskningsspørsmål.....	17
1.8 Sentrale begreper i oppgaven	18
2 METODE.....	20
2.1. Kvalitative metoder og forskningsintervju	20
2.2 Rekruttering og utvalg.....	21
2.3 Vask av tøy – en metafor for systematisk tekstkondensering	21
2.4 Transkribering og analyseprosessen	22
2.5 Forskningsetiske vurderinger	23
3 FUNN OG ANALYSE.....	25
3.1 Presteidentitet.....	25
3.2 Teologi.....	26
3.3 Teologisk fagperson.....	29
3.4 Nytteverdi av PKU.....	31
4 DRØFTING.....	36
4.1 Sammendrag av funn	36
4.2 Feltprestenes utbytte av pastoralklinisk utdanning.....	38
4.3 Feltprestenes teologiske refleksjon i sjelesorg	47
5 STUDIENS BEGRENSNINGER, KONKLUSJON OG UTBLIKK.....	55
5.1 Studiens begrensninger.....	55
5.2 Konklusjon	56
5.3 Utblikk	56
6 LITTERATUR	57
7 VEDLEGG.....	59
7.1 Vedlegg 1, Informasjonsskriv	59
7.2 Vedlegg 2, Intervjuguide	61
7.3 Vedlegg 3, Godkjenning NSD.....	62

1 INNLEDNING

1.1 Bakgrunn, motivasjon og disposisjon

MF - vitenskapelig høyskole har foretatt en evaluering blant prester og andre som har gjennomført en pastoralklinisk utdanning (PKU). Resultatet viser gjennomgående høy vurdering. Feltprestekorpset (FPK) har gjennomført en evaluering blant sine prester som har tatt PKU. Det foreligger også her gode vurderinger.

Jeg ønsker å undersøke nærmere hva som ligger til grunn for prestenes positive erfaringer med PKU. Dette gjorde jeg gjennom kvalitative forskningsintervju, der jeg søkte å finne svar på hvordan pastoralklinisk utdanning har bidratt til å styrke PKU-studenters selvforståelse som sjelesørgere og teologiske fagpersoner. Et viktig aspekt ved dette gjelder hvordan feltprestens teologi kommer til uttrykk i sjelesorgsarbeidet, og hvordan teologien formes av samtalen med konfidenter.

Jeg interesserer meg for hvordan den enkelte feltprest erfarer overføringsverdien av PKU inn i sin sjelesorgspraksis. Jeg har ikke funnet forskning på dette tidligere. I denne studien søkes det kunnskap som vil tilføre nytt materiale i en aktuell debatt om framtidige etterutdanningsplaner for feltprester.

Oppgaven presenterer FPK og PKU. Deretter redegjøres det for læringsprosesser, metodikk, og teoriene i pastoralklinisk utdanning. I denne sammenheng trekker jeg inn erfaringer fra informantene. Dette gjøres for å forklare og utdype læringsverktøyene i håndboken for PKU. Videre gir studien et utblikk til Storbritannia for å undersøke teologien til sammenlignbare institusjonsprester. Jeg redegjør for begrepene «chaplaincy» og «chaplain». Studien gir innblikk i hvordan feltprester nasjonalt og internasjonalt erfarer spenninger/konflikter i sin rolleforståelse.

I drøftingen ser jeg nærmere på hvilket utbytte PKU har hatt for informantenes selvforståelse, faglige forståelse og yrkesutøvelse. Jeg drøfter funnene opp imot den teorien som blir presentert innledningsvis, herunder de studiene som er gjort av institusjonsprestene i England. Videre diskuterer jeg den kritikken som PKU har blitt møtt med, særlig fra anerkjente fagpersoner i den amerikanske sjelesorgbevegelsen. Jeg synes det er spennende å se om

kritikken gjør seg gjeldende også i møte med feltprestenes PKU-erfaringer. Derfor diskuterer jeg dette under punktene spesialisert og terapeutisk sjelesorg (pkt. 4.2.4 - 4.2.5), for deretter å diskutere teologiske kjernepunkter (4.3.1).

Til sist sammenfattes studien ved hjelp av et teoretisk verktøy i tre modeller: Fordypnings-, frigjørings- og forestillingsmodellen (4.3.2). Disse modellene vil kunne samle flere av funnene i studien.

1.2 Feltprestkorpset

1.2.1 Organisering og oppgaver

Feltprestkorpset er organisert som en militær fellesinstitusjon og er underlagt Forsvarets Fellestjenester. Hovedoppgavene til FPK er å gi personell i Forsvaret tilbud om kirkelige betjening, samt legge til rette for religionsutøvelse i fred, krise og krig. Dette gjøres i praksis ved at feltprestene holder gudstjenester, andakter, kirkelige handlinger og utøver sjelesorg i sin lokale avdeling. Prestene bærer militær uniform og er offiserer. De er integrert i sine respektive avdelinger og benyttes i stor utstrekning som fagpersoner, særlig innenfor etikkundervisning og ivaretagelse av personell. I tillegg til de rundt 55 feltprestene som har sin daglige virksomhet rundt om i Norge, er det også tilsatt en feltimam og en feltlivssynshumanist. Disse stillingene ble fast etablert i 2017 etter et toårig tros- og livssynsprosjekt. Målsettingen med prosjektet var å gi råd til feltprosten om hvordan Forsvaret best kan utvide tros- og livssynstjenesten med hovedvekt på islam og livssynshumanisme.

1.2.2 Veteranoppfølging

De senere årene har feltprestene aktivt bidratt innenfor oppfølging av forsvarsveteraner, som har deltatt i internasjonale operasjoner. Det tjenestegjør personell, i alle forsvarsgrener, med erfaringer fra krigsområder. Fra 2002 har tilfanget økt dramatisk. Dette skyldes særlig de i underkant av 10.000 soldatene som har tjenestegjort i Afghanistan. Pastoralklinisk utdanning er et satsingsområde i FPK, ikke minst med tanke på veteranoppfølging. Mange feltprester har erfart at opplevelser fra utenlandstjeneste har blitt bearbeidet i sjelesorg, både under tjenesten i utlandet og etter hjemkomst (Holten 2014).

1.2.3 Militær PKU

PKU er etablert som et videreutdanningsløp i regi av Feltprestkorpset. Feltprestkorpset har to godkjente PKU-veiledere, og tilbyr utdanningen på linje med noen få sykehus i Norge. Siden oppstarten, høsten 2013, er det blitt avholdt åtte kurs. Kursperiodene strekker seg over åtte sammenhengende uker, med seks samlinger til hvert kurs, og gir 20 studiepoeng. All klinisk praksis skjer i studentenes lokale menigheter/avdelinger, unntaket er to eller fire ukers intensiv praksis på et amerikansk militærpsykiatri-sykehus.

1.2.4 Landstuhl Regional Medical Senter

Våren 2019 vil det for første gang tilbys et tre måneders sammenhengende kurs, hvor all klinisk praksis foregår på Landstuhl Regional Medical Senter (LRMC). Dette sykehuset er et strategisk evakuerings-senter, lokalisert i Landstuhl kommune, sørvest i Tyskland. USA evakuerer alle sine skadde soldater hit, før de eventuelt evakueres videre til sitt hjemland. Sykehuset fungerer som et lokalsykehus for amerikanske statsborgerne som er lokalisert i landsdelen. I tillegg betjener sykehuset pasienter tilhørende 50 allierte nasjoner. De flys inn fra krigssoner og får behandling ved sykehuset. Norske, danske og svenske feltprester, som deltar på PKU, får praktisere og lære ved dette sykehuset. Dette skjer i samarbeid med amerikanske kolleger og under veiledning av PKU-veileder. Likevel er feltprestene ikke under opplæring i vanlig forstand. De utøver kvalifisert prestetjeneste på sine respektive avdelinger.

1.3 Pastoralklinisk utdanning

1.3.1 Læringsverktøy

Pastoralklinisk utdanning kjennetegnes ved en sjelesorgsfaglig prosesslæring via praksis, teoretisk studium og veiledning. Programmet fokuserer på læringsprosesser individuelt og i gruppe, innenfor integrasjon, teoretisk og personlig kompetanse. Prosessene skal fremme sjelesorgsfaglige ferdigheter, faglig modenhet og personlig integritet. Videre er det et mål at læringsprosessene skal fordype sjelesorgsfaglig kunnskap, selvinnsikt og personlig modenhet hos studentene. PKU benytter flere ulike læringsverktøy (Håndbok PKU 2016:3).

Kurset starter allerede når søknadspapirene fylles ut. Det skal skrives en nøkkelfortelling i form av en fyldig livsbeskrivelse, inkl. redegjørelse for viktige hendelser og viktige relasjoner til mennesker som har betydd mye for søkeren. Denne narrative framgangsmåten til egen livs- og troshistorie er sentral underveis i kurset. Gjennom ukesrefleksjoner og notater reflekterer deltakeren over tro, liv, tjeneste og samhandlingen med de andre deltakerne og veileder. Ved å delta i undervisning, og ved selv å formidle et klinisk relevant tema, får deltakerne muligheten til å nå sine teoretiske kompetansemål. Gruppedeltakere forretter gudstjenester og har ansvar for andre liturgiske oppgaver og prekener underveis. Disse kurselementene retter fokus på rollen som sjelesørger når prestene deler evangeliet og kirkens liturgier.

I underkapitlene nedenfor presenteres flere sentrale læringsverktøy som benyttes på PKU. Disse forklares nærmere med bruk av sitater fra de fem informantene.

1.3.2 Mer enn teorier og kunnskapstilegning

PKU i Norge følger læringsmetoder som vi kan gjenkjenne innenfor voksenpedagogikken, og har dermed mer ved seg enn teoretisk tilnærming eller overføring av kunnskap. Voksenpedagogikken har lange røtter, helt tilbake til midten av 1920- tallet, den gang Eduard C. Lindeman utgav «The meaning of adult education». Lindeman regnes som en pioner i faget og teoriene er senere blitt videreutviklet både i USA og Europa (Naswfoundation 2018).

I vår norske kontekst har voksenpedagogikken vunnet terreng særlig innen etter- og videreutdanning i helse-/ skole-/ og sosialsektoren. Når pastoralklinisk utdanning baserer sine læringsprosesser i studentenes etablerte innsikt og erfaringer, er dette helt i tråd med voksenpedagogikken (Kompetansenorge 2018). Det samme gjelder læringsprosessen: erfaring - teori - ny erfaring.

I likhet med andre profesjoner, er det et mål at studenter på PKU blir motivert for læring når de ser sammenhengen med dere egen livssituasjon og praksis. Et eksempel på dette er fra de kliniske samtale, som blir skriftliggjort og deretter analysert i gruppeveiledningen/ klinisk seminar. Bearbeidingen av fremlagt samtalerapport (verbatim) har til hensikt å gi en tydeligere forståelse, bevissthet og innsikt, som man bærer med seg til neste samtale (Håndbok PKU 2016:5).

En av feltprestene opplevde denne veiledningen som en god hjelp i møte med en slitsom og gjentakende tematikk i sine møter med konfidenter: «Hvordan kunne jeg tenke at disse samtale kan være læring for meg? Det var også en sånn a-ha-opplevelse. Det gikk på spørsmålsstilling, det å være nysgjerrig, det å spesielt gå inn i følelsene. Det ble noe jeg jobbet veldig med. Samtalen ble jo helt annerledes. Etter hvert ble de samtale kanskje noe av de mest interessante», konkluderte informanten i intervjuet.

1.3.3 Klinisk metode

Begrepet «klinisk» brukes i den pastoralkliniske videreutdanningen. Dette har dels sin sammenheng med hvor utdanningen opprinnelig fant sted (sykehus eller tilsvarende hvor konfidenter er under behandling), men sier også noe vesentlig om valg av metode. En informant uttalte: «Jeg var relativt ung første gang jeg tok PKU. Da var jeg opptatt av å lære teknikker og metoder i samtaler. 20 år senere var jeg ikke det. Da la jeg mer vekt på å komme inn i dynamikken i samtalen,» oppsummerte han.

En annen informant betegner utdanningen som både en dannelsesreise og en perspektivutvidelse. «Før jeg begynte på PKU tenkte jeg at dette var en utdanning i sjelesorg. Men det som ble klart for meg allerede fra det første kurset, er jo at dette egentlig er en dannelsesreise eller en perspektivutvidelse på det å være prest som sådan,» fortalte han underveis i intervjuet.

Som vi ser eksempler fra hos disse to feltprestene, er læringsmodellen i PKU prosessorientert og erfaringsbasert. Det arbeides «med å utvikle personlig kompetanse og relasjonskompetanse i sjelesorg» (Håndbok PKU 2016: 4).

1.3.4 Samtalerapporter og gruppedynamikk

Forskjellige fagfelt benytter erfaringsdeling som ervervet kompetanse for videre læring. Refleksjonen i gruppearbeidet på PKU skiller seg tydelig fra andre fag ved å utforske trostradisjoner og teologi. Det utveksles mer enn bare tilbakemeldinger. Fokuset er ikke på hva som er rett eller galt i samtalen. Samtalerapportene gjennomgås med det for øye å identifisere ulike veivalg. Ofte kan dette resultere i en opplevelse av tilkortkommenhet: «Hvorfor sa jeg dette?» Det er likevel her potensialet for læring øker. I et gruppemiljø som skal «kjennetegnes av gjensidig tillit, respekt, åpenhet, utfordring, konflikt, konfrontasjon, mangfold og kompleksitet», vil PKU-studentene få muligheten til vekst både «faglig og personlig» (Håndbok PKU 2016: 3).

En av de jeg intervjuet refererte til en faglig debatt om forholdet mellom PKU-tradisjonen og terapeutiske samtaler. Informanten mener at det ikke trenger å være et motsetningsforhold. Hun sier: «Jeg greier i hvert fall å kombinere, tenker jeg. Og dette handler om at du har fått ei

større verktøykasse ... I møte med menneskers historie – «the living human document» - som det så fint heter, gjør at jeg også reflekterer over hvem jeg er og hva jeg står for.»

1.3.5 Egenerfaringsgruppen

I egenerfaringsgruppen inviteres deltakerne til å dele fra sine egne liv og historier. En av feltprestene opplevde at FPK som kurssted var mer homogent enn andre kurssteder som er godkjent for pastoralklinisk utdanning: «Gruppedynamikken ble en helt annen enn det jeg opplevde i en sivil PKU, fordi vi kunne gå lengre i å utforske erfaringer hos hverandre. Vi hadde en felles referanse og opplevelse av livet, som gjorde at vi kunne gå tettere på», fortalte informanten. Det vektlegges en ærlig og selvreflekterende samtale i egenerfaringsgruppen. Her gis det rom for å prøve ut hvordan man fungerer som sjelesørgere og konfidenter i møte med hverandre, og sammen utforske det som skjer i og mellom deltakerne.

Like viktig som hva man har med seg inn i kurset av levd liv, tro og erfaringer, er et nåtidig arbeid med «tekst- og undertekst». Dette arbeidet skiller seg fra en samtale om sak og hendelser (tekst), ved at den går bakenfor og ser på det uuttalte (underteksten). Deltakeren skal sammen med veileder utforske hva som kan være ureflekterte og underbevisste emosjoner. Vesentlig i egenerfaringsgruppen er arbeidet med relasjoner, væremåter og betydningen av studentenes livserfaringer. «Med en større forståelse for oss selv og vår virkning på andre, ved å lytte til de andre i gruppen og reflektere over samspillet og egne roller, legges det til rette for å utvikle vår sjelesorgkompetanse ved større grad av lydhørhet, empati og evne til konstruktiv konfrontasjon» (Håndbok PKU 2016: 6).

1.4 Evalueringer av utbytte fra PKU/CPE

1.4.1 *Clinical Pastoral Education og military chaplain*

For å få en bred oversikt over det amerikanske utdannelsesprogrammet, som administreres av ACPE (<https://www.acpe.edu/>), har jeg benyttet Grevbos bok «Sjelesorgens vei» (Grevbo 2006: 367ff, 378).

Søketjenesten Oria er en felles portal til det samlede materialet som finnes ved norske fag- og forskningsbibliotek, supplert med en mengde elektronisk materiale fra åpne kilder. Jeg benyttet derfor denne portalen sammen med Google Scholar for å finne relevante artikler fra 2010 og framover.

Søkerordene «Clinical Pastoral Education» åpnet for flere tusen treff. Sammenholdt med søkeordene «military chaplain» fikk jeg 112 treff. Dessverre omhandlet ingen av dem et forskningsmateriale på pastoralklinisk utdanning for feltprester. Det nærmeste jeg kom var en artikkel av Judith B. Ragsdale (Ragsdale 2018). Hun har i de ti siste årene utført forskning på veilederutdanningen i pastoralklinisk utdanning (CPE) i USA. Fokuset for hennes forskning er utvikling av teorier for veilederutdanningen.

Jeg fant videre to artikler som begge omhandler rollekonflikter som feltprester erfarer. Den ene er fra det canadiske Forsvaret (Rennick 2011), mens den andre er en artikkel basert på feltprester i Storbritannia (Davie 2015). Begge tar for seg det dilemma feltprester kan erfare, både som representanter for sitt kirkesamfunn, og samtidig tilhørende en offentlig sekulær institusjon.

Grace Davie drøfter i sin artikkel tvetydigheten mellom feltprestene som både kirkelige og militært/statlige ansatte i Church of England: Hvem er det man egentlig står mest til ansvar for? Johanne Benham Rennick viser til at feltprester er dyktige på tilstedeværelse i sine militære avdelinger i Canada. Likevel kan de oppleve en følelse av fremmedgjøring ved at de både skal mestre menneskers multireligiøse spirituelle behov, og samtidig delta i en kampstyrke, hvor det forventes bidrag til en operativ effektivitet. På den ene siden er feltpresten utenfor den militære kommandostruktur og slik uten bindinger i sin sjelesorgpraksis, men samtidig er presten likevel en del av en militær kampavdeling.

1.4.2 PACEM – Tidsskrift for militær etikk

Fra norsk hold er disse spenningene også velkjente. PACEM er et tidsskrift for militær etikk og utgis av FPK. Her finnes flere artikler som ser på feltprestens rolle i et historisk perspektiv og helt fram til vår tid. Nils Terje Lunde i FPK, adresserer potensielle rollekonflikter i artikkelen: «Feltprestens rolle i vurdering av militær maktanvendelse» fra 2012. Bakgrunnen er at feltprestene har en veletablert rolle i etikkundervisning og etisk rådgivning, samtidig er de ikke-stridende. De innehar en rådgivende funksjon for personellet og er således ikke beslutningstagere i militære operative avgjørelser. Feltprestene har med andre ord en mangesidig rolle i Forsvaret. De skal være konstruktive etikere i utdanningen. Samtidig er de personellets sjelesørgere under skiftende kår og i vanskelige situasjoner. Her gjelder det at feltpresterollen er selvstendig og kritisk i sin vurdering av militær maktanvendelse.

I 2001 ble det offentliggjort en større «feltprestundersøkelse», med en prosentandel på hele 91,5% av feltprestene. Sverre Stai i FPK, drøftet forskningsdataene i PACEM i 2001, i artikkelen «Feltpresten – Kirkens eller forsvarets tjener?» Han fant noen felles trekk og tendenser i materialet. I krysspresset mellom de forventinger som stilles både i fra Kirken og Forsvaret, opplever feltprestene ikke de store motsetningene. Feltprestene er sosialisert inn i den militære kulturen. De ønsker å bære uniform og distinksjoner, og de fleste bærer våpen under øvelser. Dette er likevel bare de ytre forholdene. Når det gjelder en dypere forankring, står presteidentiteten sterkest, konkluderer Stai.

1.4.3 PKU i Norge – en studieevaluering

Jeg har tidligere referert til en evaluering foretatt blant prester og andre som har gjennomført en pastoralklinisk utdanning. MF – vitenskapelig høyskole fikk i alt svar fra 134 deltakere som har tatt PKU i årene mellom 2008 og 2017. Deltakerne i undersøkelsen leverte anonymt og ble ikke forelagt en forespørsel om å delta i framtidige forskningsstudier. Dette medfører at jeg dessverre ikke kan bruke kommentarfeltene i undersøkelsen. Sjur Isaksen er emneansvarlig for PKU og programleder i masterutdanningen i klinisk sjelesorg. Isaksen har gitt meg innsyn i de funnene han gjorde fra evalueringen. Disse er forelagt avdelingsrådet for teologi og studiedirektør ved MF (Relevansundersøkelse PKU og Master i klinisk sjelesorg). Det er to spørsmål i evalueringen som har særlig relevans for denne studien.

I hvor stor grad opplever du at PKU har gitt deg en relevant videreutdanning for din yrkesutøvelse som helhet?

Alternativ	Antall	%	% i søyle
I stor grad	102	76 %	
I noen grad	26	19 %	
I mindre grad	3	2 %	
I liten grad	3	2 %	
Vet ikke / Jobber ikke	0		

I hvor stor grad opplever du at PKU har styrket din sjelesørgeriske kompetanse?

Alternativ	Antall	%	% i søyle
I stor grad	96	72 %	
I noen grad	32	24 %	
I mindre grad	4	3 %	
I liten grad	2	2 %	
Vet ikke / Jobber ikke	0		

Det er 6 av 134 deltakere som vurderer det slik at utdanningen i liten eller mindre grad har vært relevant eller har styrket den sjelesørgeriske kompetansen. På den andre siden av skalaen er det henholdsvis 76% og 72% som gir den høyeste verdi på disse to spørsmålene.

«Hovedinntrykket av undersøkelsen er at PKU treffer et stort behov blant kirkelige medarbeideres til å utvikle sin sjelesørgeriske kompetanse. I en sum vil jeg si at undersøkelsen har bekreftet PKUs status og betydning som videreutdanning, gitt mot og oppmuntring til de som arbeider med utdanningen og samtidig gitt verdifulle innspill til forbedringer» (Sjur Isaksen: Relevansundersøkelse PKU og Master i klinisk sjelesorg).

1.4.4 PKU med FPK som kurssted – sammenstilling av evalueringer

Fagavdelingen i FPK, ved stabsoffiser Tom Ofrim, har sammenstilt evalueringer fra PKU-kurs. Disse strekker seg fra høsten 2013 til og med våren 2017. Nedenfor følger de evalueringer som er av interesse for denne studien. De er angitt med gjennomsnittskarakterer i spennet 1-6, hvor 6 er beste karakter.

- 1) Hvordan vurderer du kurset som helhet? (5,8)
- 2) Hvordan vurderer du utbyttet av å være sjelesørger ved LRMC (5,7)
- 3) Hvordan opplevde du kontakten med amerikansk feltprest/mentor (4,9)

Resultatene er angitt i parentes ovenfor. De viser en gjennomgående høy vurdering. Den svakeste vurderingen får kontakten med amerikanske feltprestekolleger. Men selv med den laveste karakteren (4,0), fra våren 2016, ligger den i øvre del av spennet 1-6.

1.5 Chaplaincy i Storbritannia

Forskningen jeg viser til i dette underkapitlet omhandler ikke spesifikt PKU eller feltprester, men har relevans ved at den gir et bredere innblikk i teologisk refleksjon. Dette blir viktig senere i drøftingen. Vi vil da få et bredere sammenligningsgrunnlag.

1.5.1 Begrepene «chaplaincy» og «chaplain»

Begrepet «chaplaincy» brukes i engelskspråklige land om ansatte som yter religions- og livssynstjenester ved offentlige institusjoner. Chaplaincy-tittelen brukes på tvers av livssyn. Tjenestene som tilbys er verdibaserte. Eksempler kan være eksistensielle samtaler, åndelig støtte og utøvelse av religiøse ritualer. Undervisning og veiledning av personale i etiske, livssynsmessige og eksistensielle spørsmål, er også naturlige arbeidsoppgaver for mange.

En chaplain kan defineres som «*et individ som gir religiøs og åndelig omsorg innenfor en organisatorisk setting*» (Ryan, B 2015: 10). Det norske språket har ikke et tilsvarende begrep og fellesord for denne type stillinger. Jeg velger derfor å benytte betegnelsen institusjonsprest (eller bare prest), i fortsettelsen av studien, siden forskningen fra Storbritannia baserer seg på kristne chaplains. Prinsipielt kan det likevel innvendes at den norske betegnelsen ikke dekker bredden av termen chaplain, siden den verken inkluderer imamer, livssynshumanister eller rabbinere.

I Norge er stillingen som institusjonsprest en samlebetegnelse for sykehus-, felt- og fengselsprest. Sjeldnere og nyere kategorier av betegnelsen er sykehjems- politi- og senterprest (se videre om chaplaincy på norsk, pkt 1.6).

1.5.2 Nedslående statistikker i Church of England

Det er blitt foretatt en omfattende studie av «chaplaincy» i Church of England. Forskere har søkt å finne svar på hvordan kirken involverer seg på ulike arenaer i samfunnet. Hensikten er å få en bred oversikt, klargjøre begreper og få en dypere forståelse. Forskningen innebefatter kvalitative intervjuer av 29 institusjonsprester fra ulike sektorer. Informantene kom fra tjeneste ved sykehus, industri, handelssentre, politi, og universiteter (Caperon, Todd og Walters 2018: 143). Fra tidligere å bli spøkefullt omtalt som en «løshund», ser man at institusjonsprester er viktige «sporhunder» for tro og søken i vår tid (Dunlop 2017: 174).

Det er i dag åtte ganger mer sannsynlig at en 80-åring kommer til en kirke i Church of England, enn at en 20-åring gjør det samme (Caperon, Todd og Walters 2018: 143).

Tilsvarende nedslående statistikker har naturlig nok skapt mye debatt i England. Erkebiskop av Canterbury, Justin Welby, har i de siste årene hatt evangelisering som sitt primære fokus: «Evangelisering er vår plikt, privilegium og glede» (Welby, J. 2016).

Samtidig som kirken opplever synkende medlemstall er oppmerksomheten blitt større omkring kirkens utadrettede tjeneste. Mange tenker ganske enkelt at kirken må være mer synlig ute blant folk flest. Den må kunne nå et bredere lag innenfor ulike aldre, etniske og sosiale grupperinger. Tankegangen er at et skjerpet fokus på kirkens utadrettede virksomhet, vil kunne hjelpe i en krevende nedgangstid for Church of England (Caperon, Todd og Walters 2018: 15).

1.5.3 Teologisk selv- og rolleforståelse

Det som særskilt diskuteres i artikkelen til den britiske forskeren Sarah Dunlop, er teologien bak presters forståelse av «tilstedeværelse» på avdelingen. Hun diskuterer utsagn prester har kommet med, og ser dem i sammenheng med deres selv- og rolleforståelse (Dunlop 2017).

Samtlige prester i hennes forskning anser ikke sin jobb som en proselyttvirksomhet. Det handler ikke om å ha en eksplisitt agenda, verken fra oppdragsgivere eller hos prestene selv. Likevel gir prestene uttrykk for at de ønsker å utforske moralske og spirituelle spørsmål hos sine konfidenter. Dunlop ser felles mønstre hos prestene. Hun kategoriserer uttalelsene i følgende samlebetegnelser: tilstedeværelse, kirkens forlengede arm, formidlere av inkarnasjonen og veivisere for det hellige (Dunlop 2017: 178).

Tilstedeværelse dreier seg om å være sammen med folk i deres hverdagsliv. Det handler om å ta del i livets ulike fasetter, med sorger, gleder, bekymringer og alt hva livet ellers fører med seg. Noen prester tenker at de ved sitt blotte nærvær sår gode korn, slik lignelsene om såmannen illustrerer (Matt 13,3f.) Prester nærvær kan gjøre det lettere for andre kristne å våge en større synlighet på arbeidsplassen. En prest fortalte at jobben hans gikk ut på å realisere et av kirkens primære oppdrag, nemlig å være relevant til stede i folks hverdagsliv. Han ville ganske enkelt være en medvandrer (Dunlop 2017: 179).

Som *kirkens forlengede arm* tenker prestene at de skal nå mennesker i yttergrensene. På samme måte som landsbypresten kom på sykkel til gårdene i gamle dager, er institusjonsprester oppsøkende i møte med de som av ulike grunner ikke kommer til kirken. Når det moderne menneskets lengsel ikke fører til en økt kirkesøkning, så får kirkens tjenere være utadrettet, tilstede, utenfor sine egne kirkerom. Kanskje det nye sognet er arbeidsplassen (Dunlop 2017: 179)?

Nærmest samtlige av institusjonsprestene i intervjuene brukte den teologisk innholdsmettede termen *inkarnasjon*, for å betegne deres tjeneste. Forskeren Dunlop eksemplifiserer dette i sin artikkel (Dunlop 2017: 179). Informanter gav uttrykk for at de, gjennom sitt nærvær, medvirket til å kroppsliggjøre noen gudgitte kvaliteter. Guds nåde og kjærlighet, slik den kom til uttrykk ved Jesu liv og handlinger, var modellen for deres tjeneste.

Noen institusjonsprester tenker at de fungerer som *veivisere* til møter med det overnaturlige. «Mitt oppdrag er å hjelpe mennesker til å identifisere det hellige både innenfor og utenfor seg selv», fortalte en politiprest. En sykehusprest tenkte langs de samme linjene. «Jeg vil i min tjeneste på sykehuset, sett fra et missiologisk perspektiv, forsøke å fasilitere slik at mennesker kan etablere, fornye eller fordype kontakten med et kjærlig og guddommelig nærvær, eller i det minste noe som er transendent og «annet» for dem.

En studentprest var opptatt, ikke bare med å fortelle om hvem Gud er, men å vise mennesker at Gud er kjærlighet: «Jeg tror vi ønsker at alle skal oppleve noe av Guds kjærlighet. Jeg tenker at oppdraget mitt er å finne en vei som kan åpne for at alle mennesker kan bli berørt i sjelen av Guds kjærlighet.» (Alle sitater ovenfor er hentet fra Dunlop 2017: 178f).

De fleste prestene snakket ikke om å føre mennesker tilbake til kirken. Et av unntakene var en sykehusprest som tenkte at de spørsmålene som ble utforsket om mening og hensikt i sykesengen, kunne tas med og utforskes videre i hjemmemenigheten. Snarere var de fleste prestene opptatt med at kirken skulle bevege seg ut fra deres respektive bygninger. Mange av prestene tenker at tjenesten er en hjelpende hånd ut av kirken og strekt fram til verden (Dunlop 2017: 180).

1.5.4 Inkarnasjonsteologi som fellesnevner

Et felles teologisk grunnlag for chaplaincy er at institusjonsprester inkarnerer Guds tilstedeværelse og kjærlighet. Ved selv å ikle seg en menneskekropp, velger Gud å relatere seg til alt det skapte. Alle mennesker bærer en særskilt verdighet i og med at de er skapt i Guds bilde. En institusjonsprest tenker at tjenesten for Gud ikke handler om å gjøre mennesker mer religiøse, men mer menneskelige. Sett fra troens perspektiv, handler det om å hjelpe folk til å forstå hvem de er og hva livet handler om (Caperon, Todd og Walters 2018: 25).

Nesten alle prestene som deltok i intervjuene, brukte termen inkarnasjon, eller tilstedeværelse, som svar på spørsmål om hva som var deres visjon for tjenesten. Noen formulerer dette mer vagt, mens andre utforsker hvilke implikasjoner denne læren har, både for deres profesjon og praksis. I tillegg til omsorg og trøst, har presters nærvær potensiale til å bringe med seg andre sider ved inkarnasjonen. Den nikenske trosbekjennelsen forklarer hensikten med inkarnasjon og knytter mysteriet til Jesu oppdrag på jorden: «For oss mennesker og til vår frelse steg han ned fra himmelen» (Caperon, Todd og Walters 2018: 25).

Forfatterne Beavens og Schroder bruker betegnelsene «proklamasjon» og «profetisk dialog». De argumenterer for at kirkens primære tjeneste er å forkynne evangeliet om Jesus Kristus (Beavens og Schroder 2004: 323). Videre hevder forfatterne at denne forkynnende tjenesten skal inngå i en profetisk dialog (Beavens og Schroder 2004: 348). Dette er en praksis som kjennetegnes av at man er et talerør for rettferdighet, fred og det ansvaret vi mennesker har for hele Guds skaperverk (Beavens og Schroder 2004: 375).

1.5.5 En kritisk venn og en offentlig stemme

Noen ganger vil chaplains beskrive deres rolle som kritiske venner av sin organisasjon. De retter søkelyset på mangler ved organisasjonen, for eksempel når mennesker diskrimineres på grunn av at de tilhører en minoritet. Overbevisningen om at menneskeheten er bærere av Gud bilde og verdighet, har en meget høy relevans i det offentlige rom. Kanskje det er derfor at prestetjenesten blir så høyt verdsatt i ulike institusjoner, undrer Sarah Dunlop seg (Dunlop 2017: 186).

Institusjonsprester jobber like gjerne på mandager som på søndager. De utfører en tjeneste som er nødvendig for det bredere lag i kirken. Prestene utfordrer kristne til å delta i den offentlige sfære, noe de anser som essensielt for kirkens framtid. De kommer selv i kontakt med folk på tvers av sosiale lag, tilhørighet og aldersgrupper. Kirkefremmede har også lettere for å ta kontakt når kirken kommer til dem og ikke motsatt. Dermed er institusjonsprester vant med å oversette kirkens formelle teologi inn i vanlige folks hverdagsliv. Gjennom deres tilstedeværelse håper de å skape rom for hellige øyeblikk (Dunlop 2017: 180).

Å være nærværende og tilstede er vel og bra. Dette har institusjonsprester til felles med andre hjelpere på institusjonen. Det som derimot skiller profesjonen fra andre yrkesgrupper, er bevisstheten om at man ved å være der også bringer med seg noe fra Gud, og således kan muliggjøre Guds transformerende krefter. Gud er tilstede ved alle aspekter i livet.

Når prester deltar i det hverdagslige, offentlige rom, vil dette bidra til at mennesker gjenoppdager at religion er en del av det daglige liv, konkluderer Sarah Dunlop i sin forskning av institusjonsprestetjenesten i Church of England (Dunlop 2017: 180).

1.6 Chaplaincy på norsk

Høsten 2016 ble avholdt en konferanse. Den samlet 150 deltakere under temaet «Chaplaincy på norsk». Initiativtaker var feltprost Alf Petter Hagesæther. Norske og internasjonale fagpersoner fortalte om dagens ordninger. De samtalte om de utfordringer som finnes. Og hvordan religions- og livssynsbetjening best kan gjøres i framtidens Norge. Alle forelesningene ble filmet og er offentliggjort på YouTube.

Bakgrunnen for konferansen er de siste årenes debatt om prestetjenesten ved sykehus, fengsel og i Forsvaret. Det stilles spørsmål ved om representasjonen gjenspeiler samfunnets mangfold.

Ved utgangen av 2015 var 73% av Norges befolkning medlemmer i DnK. Dersom vi ser bort fra andre kristne trossamfunn, er det 5 % tilhørende ulike trossamfunn. Den gruppen som imidlertid øker mest er de 15% som ikke er tilknyttet noe tros- eller livssynssamfunn. Ser vi statistisk har Den norske kirke nærmest monopol i å utøve livssynsbasert tjeneste på norske institusjoner, med sine 100 sykehusprester, 30 sykehjemsprester, 30 fengselsprester og 55 feltprester. Til sammenligning var det i 2016 to katolske prester (sykehus og fengsel), én feltprest tilknyttet Den evangelisk-lutherske frikirke, én sykehushumanist, én kulturkonsulent (muslim) og én kulturveileder (buddhist). Fra og med 2017 ble det ansatt én feltlivssynshumanist og én feltimam i Forsvaret.

På konferansen ble det av flere bidragsytere gitt tydelige signaler om at kompetansen som er bygd opp i en årrekke av institusjonenes prestedtjenester, må føres videre i ny tros- og livssynstjeneste. Spesialisttjenesten innenfor tros- og livssynsfeltet er en vesentlig ressurs som den enkelte pasient, soldat, innsatt, pårørende og ansatt kan dra nytte av i mestring av sykdom, farlige oppdrag og kriser. Det er derfor sentralt at profesjonsutviklingen innenfor tros- og livssynsfeltet videreføres. Nye ansettelser må komme i tillegg til de som allerede er i arbeid. Dette ble begrunnet med de mellom 4-5000 årlige tilkallingene. Det er med andre ord medlemmene/brukerne av tros- og livssynstjenesten, som rettferdiggjør antall stillinger.

Statistikken og diskusjon ovenfor ble publisert som et konferansenotat og utgitt av Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn (STL).

1.7 Problemstilling og forskningsspørsmål

Jeg har presentert Feltprestekorpset og deretter gjennomgått læringsprosesser, metodikk, og teorier hentet fra håndboken for pastoralklinisk utdanning. Dernest har jeg tatt et utblikk til Storbritannia for å undersøke teologien til sammenlignbare institusjonsprester. Jeg har redegjort for begrepene «chaplaincy» og «chaplain» og vist til hvordan feltprester nasjonalt og internasjonalt erfarer spenninger/konflikter i sin rolleforståelse.

Jeg har tidligere i studien redegjort for at vi mangler kunnskap om hvordan feltprester personlig opplever deltakelse i pastoralklinisk utdanning. Vi har riktignok PKU-evalueringer, men disse er ikke forsket på eller offentliggjort tidligere. Det vil derfor være nyttig å spørre seg hva som ligger til grunn for svarene deltakerne har gitt. Spørreformuleringen «i hvor stor grad» kan gi svar på hvilken relevans og utbytte studentene får ved å delta. Dermed blir det også målbart for de som finansierer studiene og skal vurdere utbyttet av dem. Jeg tenker at vi trenger kunnskap om hvordan deltakerne kvalitativt opplever PKU. Dette har ført meg til følgende problemstilling:

Hvordan opplever feltprestene at pastoralklinisk utdanning har betydning for deres arbeid og selvforståelse som sjelesørgere og teologiske fagpersoner i Forsvaret?

Problemstillingen utforskes gjennom fire forskningsspørsmål:

- Hvordan er feltpresters forståelse av seg selv om prester og teologer?
- Hva er feltpresters erfaringer med å delta i PKU?
- Hvilken betydning opplever feltprestene at PKU har hatt for deres arbeid?
- Har feltprestene en opplevelse av at PKU hjelper dem til å reflektere teologisk i deres praksis som sjelesørgere?

1.8 Sentrale begreper i oppgaven

1.8.1 Sjelesorg

Det finnes mange og til dels ulike definisjoner av sjelesorg. Tor Johan S. Grevbo presenterer i sin siste bok fra 2018: «Sjelesorg i teori og praksis», ulike sjelesorgretninger. Disse vektlegger forskjellige tilnærminger og fokusområder i møte med den som kommer til samtale. Grevbo beskriver sin definisjon, «viatoriske sjelesorg», som en tilnærming med de viktigste elementer fra de ulike sjelesorgretninger. «Kristen sjelesorg er - i en sosial og kirkelig kontekst - å gå et stykke av Guds vei med et udelt, beslektet og egenartet medmenneske (eventuelt med flere samtidig) for å bane vei for og formidle tro, håp og kjærlighet (Grevbo 2018:31).

I min egen sjelesorgspraksis blant unge voksne i Forsvaret, har jeg funnet stor gjenkjennelse i beskrivelsen til en dansk prestelærer. Leif Andersen ved Menighetsfakultetet i Danmark skriver om sjelesorgens basis og samtale i to bind. Under kapitlet Skjulthedens landskap skriver han (Andersen 2015:9): «Sjælesorg er en vandring i skjulthedens landskap. Man går med åbne øjne ind i det rum, hvor Gud er blevet væk. Fordi der er mennesker derinde. Man går derind, hvor Gud har skjult sig for mennesker. Og man går med åbent sind i den verden, hvor mennesker har skjult deres inderste for hinanden. Og måske for sig selv.

1.8.2 Teologisk fagperson og institusjonsprest

Feltprester er akademikere med enten en mastergrad eller en profesjonsutdanning i teologi. Samtlige av informantene er cand. theol. Ser vi nærmere på institusjonsprester kan vi følge den arbeidsbeskrivelsen/definisjonen til KA (Kirkelig arbeidsgiver og interesseorganisasjon) som vi finner på utdanning.no: «Institusjonspresten, for eksempel ein sjukehusprest eller ein fengselsprest, har varierte arbeidsoppgåver etter behov. Sjelesorg for brukarar, pårørande og tilsette er ein vesentleg del av jobben. Institusjonsprestane held også gudstenester og kirkelege handlingar. Institusjonspresten er fagperson på sorgarbeid og krisehandtering, og jobbar også tverrfagleg i team med andre tilsette på institusjonane.»

1.8.3 Teologisk tradisjon og refleksjon

Den katolske presten og forfatteren Henry Nouwen har understreket viktigheten av teologisk refleksjon sterkere enn de fleste andre. I boken «To og to ble vi sendt», skriver han: «Uten grundig teologisk refleksjon blir fremtidens ledere knapt mer enn kvasi-psykologer, kvasi-sosiologer eller kvasi-sosialarbeidere» (Gjengitt i Grevbo 2018:211).

Grevbo definerer teologisk refleksjon slik: «TR er en disiplinert teologisk aktivitet som forsøker å integrere trosinnhold og praksis. Det er et finmasket dialogisk samspill mellom trostradisjon og konkrete sjelesørgeriske situasjoner» (Grevbo 2018:211). Han hevder at den kristne tradisjon kan og bør både bekrefte, utfordre, klargjøre og utvide innholdet i våre egne erfaringer og trosholdninger. Erfaringene kan og bør på sin side også påvirke forståelsen av den teologiske tradisjonen. Andre fagområder (særlig psykologien) har lenge vært så dominerende samtalepartnere at de nå trenger avløsning i denne rollen.

Grevbo mener at en sjelesørger må jobbe faglig med sin teologi. Det bør være en bevissthet knyttet til bruken av teologisk refleksjon hos sjelesørgeren. Han skriver: «Skulle noen mene at arbeidet med teologiske nøkkelpunkter er sjelesørgerisk helt irrelevant eller oftest uaktuelt, vil jeg imidlertid protestere høylydt og etterlyse inspirerende teologisk lidenskap, armslag og fantasi til beste for medmennesker» (Grevbo 2018:213).

2 METODE

2.1. Kvalitative metoder og forskningsintervju

Jeg har valgt kvalitative metode (forskningsintervju), selv om mange vil hevde at kvantitative metoder er de beste veier til vitenskapelig kunnskap. Kirsti Malterud er blant dem som argumenterer for det motsatte. Hun tenker at likhetene mellom kvalitative og kvantitative metoder er viktigere enn forskjellene. Ingen metodetilnærming har krav på monopol eller særbehandling, men må tilfredsstillende de grunnleggende kravene som stilles til verktøy som skal bidra til å levere vitenskapelig kunnskap (Malterud 2017: 38).

Kvantitative metoder undersøker et fenomen ved å fokusere på utbredelse og antall. Dette er ikke tilfelle ved kvalitative metoder. Når kvalitativ metode benyttes, slik som forskningsintervju, produseres kunnskap ut fra hvilken mening hendelser og erfaringer har for informantene som opplever dem og hvordan de kan forstås og fortolkes av andre. Her ønsker forskeren å gå i dybden av et fenomen og fokuserer på fenomenets betydning. Man vektlegger å forstå virkeligheten slik informantene opplever den. Dette kalles for fenomenologi. Målet er forståelse mer enn forklaring (Kvale & Brinkmann 2015: 74).

Ut fra Gadamer's hermeneutiske tolkning er det et viktig poeng at vi aldri går til en tekst fordomsfrie eller objektive. Vi bærer alltid med oss forforståelsen og forståelse avhenger av dette. Når jeg tolker tekst deltar jeg i en hermeneutisk sirkel. Sirkelen er en kontinuerlig frem- og tilbakeprosess mellom deler og helhet i teksten og hvor min egen forforståelse inngår (Malterud 2017: 28).

Det kvalitative forskningsintervjuet kan ha ulike utforming. Noen forskere benytter åpne intervjuer uten fast struktur. Jeg har valgt et semistrukturert intervju. Det betyr at jeg på forhånd utformet en intervjuguide og planla en delvis struktur på samtalen, men uten en regelstyrt metode. Når hensikten er å utforske hvordan informantene opplever PKU, er kvalitative intervjuer et nyttig metodisk valg. Metoden får med seg variasjoner mellom informantene. Ikke minst kan et semistrukturert intervju overraske forskeren med å gi kunnskap om forhold som han eller hun selv ikke hadde på sin agenda/intervjuguide (Malterud 2017: 31).

Siden masteroppgaven er forskning innenfor sjelesorgfaget, knytter jeg an til metodikken hos Swinton og Harrieth Mowat (Swinton og Mowat 2006: 95). Deres tilnærming til kvalitativ forskning kjennetegnes ved praksisbeskrivelse, kontekstuell analyse og drøfting, og til sist revidert praksis. Jeg tar utgangspunkt i mine kollegers yrkeserfaringer og analyserer deres praksisbeskrivelser, for deretter å drøfte disse erfaringene opp mot kunnskap vi har om PKU og institusjonsprestens arbeid og selvforståelse som sjelesørgere og teologisk fagpersoner.

2.2 Rekruttering og utvalg

Inklusjonskriterier var at intervjukandidatene skulle ha gjennomført minst ett pastoralklinisk kurs med FPK som kurssted. Informasjon om prosjektet ble sendt ut til de som har deltatt siden oppstarten i 2013. De som ikke har et ansettelsesforhold, eller som har sluttet i Forsvaret, ble kontaktet av Tom Ofrim i Fagavdelingen/FPK. De andre feltprestene tok jeg selv kontakt med. Jeg holdt unna studentene som jeg selv har vært i gruppe med på tidligere PKU-kurs. Dette ble gjort for å ikke sammenblande med mine egne erfaringer, jf. det jeg skriver om kritisk distanse under forskningsetiske vurderinger.

Informantene er to kvinner og tre menn i alderen førti-femtiårene. Den ene av informantene har ikke bakgrunn fra Forsvaret og er ikke ansatt i FPK. Vedkommende har bakgrunn fra en frikirkelig sammenheng. Alle prestene har minst to PKU-kurs hver, mens bare en av dem har begge kursene med FPK som kurssted. Tre av prestene har jobbet som menighetsprester, mens de to andre har siden ordinasjonen vært tilsatt i FPK.

Forskere velger ulike måter å presentere informantene på. Noen bruker tall, for eksempel informant 1 eller informant 2, mens andre lager fiktive navn. Selv har jeg benyttet de fem første bokstavene i alfabetet. Jeg har knyttet helt tilfeldige og fiktive navn på hver av dem. Bortsett fra kjønn, har ingen av navnene noen som helst likheter med informantene. Bokstavene viser rekkefølgen for intervjuene. Arne var først ut, mens Erik ble intervjuet sist.

2.3 Vask av tøy – en metafor for systematisk tekstkondensering

Fremgangsmåten jeg fulgte har jeg hentet fra en artikkel av Kjersti Malterud, som ble offentliggjort i *Scandinavian Journal of Public Health* i 2012. Denne kalles systematisk tekstkondensering og er en analytisk metode, bestående av fire trinn:

- 1) Totalt inntrykk - fra kaos til temaer;
- 2) Identifisere og sortere meningsenheter - fra temaer til koder;
- 3) Kondensering - fra kode til mening;
- 4) Syntetisering - fra kondens til beskrivelser og konsepter (Malterud 2012: 798).

Malterud bruker en metafor som ble til hjelp for meg i analyseprosessen. Vi forestiller oss en haug med skittent tøy. Alt vaskes usortert i maskinen. Deretter sorterer vi de rene klærne og legger dem i klesskapet. Hver skuff i skapet har fått en etikett som indikerer innholdet. Vi justerer etiketten mens vi observerer det som passer sammen i hver skuff. Til slutt er klærne klare for bruk. I neste underkapittel anvender jeg metaforen.

2.4 Transkribering og analyseprosessen

Lydopptakene fra de fem intervjuene ble transkribert. Tenkepauser ble gjengitt med (...) eller (pause). Jeg valgte å gjengi intervjuene mest mulig ordrett, mens dialektord ble oversatt til bokmål. Grunnen til at jeg unngikk dialektord er først og fremst for å sikre konfidensialitet, og dernest for å gi en bedre muntlig gjengivelse av sitater. Ved et par anledninger ble noen setninger utydelig på lydopptaket. Det nedskrevne materialet vil være mulig for andre å gå gjennom, noe som vil styrke studiens troverdighet.

Analyseprosessen er induktiv. Det vil si at analysen starter tekstnært og først senere sorteres teksten i koder/overskrifter og overordnede tema. De overordnede tema er konstruert på bakgrunn av mine forskningsspørsmål. Jeg startet prosessen med å lese ukritisk gjennom intervjuene. De personlige og identifiserende opplysningene ble tatt bort. Jeg sorterte teksten i en rekke tekstnære overskrifter: kall, rekruttering, ideal, spiritualitet, representasjon, kontekst, diakoni, applisere, kjernevirksomhet, formbar teologi, integrert teologi, teologisk refleksjon, teologisk fagperson og militær PKU. Jeg oppdaget et mønster underveis. Noen nye underoverskrifter ble oppdaget. Det dreide seg om prosesser som informantene meddelte meg: fagliggjøring, bevisstgjøring, myndiggjøring og utvikling av en dristighet. De overordnede tema, som er konstruert ut fra mine forskningsspørsmål, består av fire kategorier: *presteidentitet, teologi, teologisk fagperson og nytte av PKU.*

Analysen var nå sortert i fire kolonner.

Antall sider transkripsjon: 36.

Antall sider kodet analyse: 45

Fire kolonner: tekst – tekstnære overskrifter – underoverskrifter – overordnede tema.

2.5 Forskningsetiske vurderinger

Pastoralklinisk utdanning har jeg selv gjennomført i 2014 og 2016. Jeg er således involvert og har personlig interesse av studien (min egen hermeneutiske sirkel). På spørsmål om jeg ville bidratt som informant i en tilsvarende masteroppgave i klinisk sjelesorg, ville jeg mest sannsynlig vært velvillig til det. Derfor har det vært viktig for meg gjennom hele prosessen å være meg bevisst og tidvis kritisk til min egen stemme (forforståelse). Den analytiske distansen blir utfordret, når jeg selv er velkjent med PKU. Jeg har likevel ikke hatt som mål å fjerne problemer som oppstår i forhold til styrkene og svakhetene i studien. Det viktige for meg er å være meg bevisst disse, samt forholde meg aktivt til utfordringene (Malterud 2015: 25).

Sett fra en annen side, vil kunnskap om fagfeltet og et kollegial kjennskap til informantene, bidra til at jeg oppfatter svarene i intervjuene bedre. Dermed kan jeg unngå de misforståelsene som forskere uten bakgrunnskunnskap kan erfare. Likevel er faren for at jeg trekker for snare slutninger større når jeg selv er involvert i PKU. Denne etiske avveiningen gjorde at jeg valgte å la informantene få lese og respondere på mine funn og analyse.

Kvale & Brinkmann diskuterer om informantene skal få innsyn i funnene som blir gjort. De mener at dette er en etisk avveining, som forskeren selv skal avgjøre (Kvale & Brinkmann 2015: 97, 214). Min oppfatning er at studiens troverdighet styrkes ved at informantene får innsyn i studien. To av informantene hadde korte merknader. Disse var uproblematisk for meg å endre på. Den ene informanten synes at ett ord ble spissere i min analyse enn han hadde ment. Den andre informanten ønsket at analysen kunne få med at hun ikke har bakgrunn fra Den norske kirke. Et par andre korrigeringer gjaldt enkeltord i sitater. Jeg endret teksten slik at den samsvarte med informantenes innvendinger. Dette fikk ikke konsekvenser for analysen i sin helhet.

Spørsmål knyttet til konfidensialitet er en viktig forskningsetisk vurdering (Kvale & Brinkmann 2015: 103, 106). Før jeg sendte ut forespørsmål til informantene om å delta i studien, sendte jeg prosjektet til godkjenning hos Norsk Samfunnsvitenskapelig Datatjeneste. NSD fant ingen sensitive spørsmål, og hadde heller ingen andre innvendinger til prosjektet. Jeg har i tråd med anbefalingene vært nøye med å sikre opplysningene. Funnene ble kryptert når de ble sendt på e-post til informantene.

Alle opplysninger har blitt oppbevart elektronisk (minnepenn) uten andres tilsyn. Identifiserende opplysninger er slettet. Det er likevel ikke til å komme utenom at informantene er i et lite fagmiljø. De vil derfor kunne kjenne igjen hverandre. Derfor har de hatt muligheten til å trekke tilbake samtykke. Etter å ha fått innsyn i mine funn og analyse, har ingen av de fem gitt uttrykk for betenkeligheter med å delta i studien.

3 FUNN OG ANALYSE

3.1 Presteidentitet

3.1.1 Kall

Tre av informantene begrunner sitt yrkesvalg med en kallsforståelse (Arne, Camilla og Dorte). En av informantene ble klar over at hun skulle studere teologi allerede tidlig i tenårene. De forstår kallet som en prosess eller overbevisning, som ikke tidfestes eller knyttes i sammenheng med en type damaskushendelse (jf. Paulus i Apg 9,3f.). Kunnskap om kristen tro og liv, gryende faglig interesse og ønske om selv å formidle kristen tro og tradisjon, er gjennomgangstoner hos informantene. Jeg mener å lese en avklart presteidentitet hos alle fem. Veien inn til prestetjenesten er ulik. Ingen av deltakerne er uklar på sin presteidentitet. «Teologien er jo den som har brakt meg inn i Feltprestkorpset», forteller Erik.

3.1.2 Rekruttering

Alle har bakgrunn fra kristne sammenhenger, uten at dette nødvendigvis har vært rekrutterende for alle. For en av informantene ble det snarere tvert imot. Hun fikk behov for å distansere seg fra et kristent ungdomsmiljø. Det var et positivt møte med en prestestudent som bidro til at hun begynte med teologistudier. En av dem bruker ordet «headhunting» for å forklare hvordan han ble motivert for å søke teologistudier. I miljøet han deltok i som ung mann, var prester aktivt rekrutterende.

3.1.3 Ideal

To av informantene gir uttrykk for hva jeg forstår som et presteideal, uten at jeg tolker det som belastende for dem. En av dem viser til tiden som menighetsprest. I sognet var idealet at presten levde tett på dem han skulle betjene, nærmest som et ekstra familiemedlem. Mye av prestens kirkelige tjeneste foregikk derfor i hjemmene. Eksempler på dette kunne være samtaler, sjelesorg, forbønn og diakonal virksomhet. Det andre idealet handler om å vise offervillighet. Bibelens ideal om «å gå den andre mila» blir da viktig. Dette kan konkretiseres med å være tilgjengelig for samtaler, selv når det virkelig er krevende. Offervilligheten blir givende når mennesket opplever betydningen som uvurderlig.

3.2 Teologi

3.2.1 Kristen virkelighetsforståelse

Grunnleggende i teologien hos prestene i min studie er en kristen virkelighetsforståelse hvor mennesket er skapt i Guds bilde med en uendelig verdi. Teologien uttrykkes gjennom dette menneskesynet, som gjenspeiles ved at konfidenten tas imot og ikke avvises. Alle mennesker er gitt fra Skaperens hånd et behov for felleskap, basert på aksept og ivaretagelse (Birger). En annen av feltprestene omtaler dette som «å se Gud i hvert menneske» og et møte med «en av mine minste søsken» (Erik).

3.2.2 Tradisjon

Kirkens tradisjon, og ikke minst liturgi, er slitesterk for en beredskapsorganisasjon. Det forutsetter selvsagt at man utforsker og øver seg på vanskelige situasjoner, slik man ellers gjør i Forsvaret. Det handler om å leve tett på de åndelige, eksistensielle spørsmålene: forholdet til seg selv, til livet og til Gud (Arne). Innenfor kristen tradisjon finnes kilder som har relevans inn i vår tid. To av deltagerne i studien refererer begge til de gammeltestamentlige skriftene. Jobs bok, Klagesangene og Salmenes bok er stemmer av tidløs aktualitet i møte med fellesmenneskelige problematikk. Sammen med Jesu lidelseshistorie gir tekstene rom for hva Camilla kaller undringsarbeid: «Man undrer seg over Gud, innhold i bibelen, tradisjonen, over seg selv og tiden».

Prestene i studien forstår seg selv i en større sammenheng mellom tradisjonen og tiden vi lever i. Her er de helt på linje. Hvordan de så forholder seg til bruken av kirkens tradisjon har ulike nyanser. Fire av dem betoner sin selvstendighet. De tenker en polyfoni hvor kristen tradisjon inngår sammen med menneskelige erfaringer (Erik) og teologisk nybrottsarbeid (Camilla). To av dem betoner videre at tradisjonen må ha relevans (Dorthe). Tradisjonen er ingen lærebok i dogmatikk og forutsetter derfor nytolkning inn i tiden (Birger).

3.2.3 Formidling

Formidling er på ingen måte en bigeskjeft for feltprestene. Uten å underslå viktigheten av representasjon og symbolbruk, er formidling gjennom muntlig tale en viktig del av tradisjonsformidlingen, mener en av prestene. Han er derfor ikke enig i det velkjente sitatet hos Frans av Assisi om at vi skal forkynne evangeliet om nødvendig med ord. Han begrunner dette med at den kristne formidlingen i begynnelsen var ord. Og det er jo nettopp Ordet vi skal formidle (Arne). En annen av informantene angir tema som Guds nåde og håp i hva hun særlig ønsker å formidle. Det handler også om å snakke så sant man kan om hva som er godt og ondt for mennesker (Camilla).

Gudstjenesteforberedelser og formidling står som overskrifter for tjenesten til Birger. PKU bidrar til å dyktiggjøre deltakerne som forkynnere, til å snakke til hjertene, gi håp og mot. Sjelesorg foregår ikke bare i unntaksrommene (Birger). Det er et anliggende at forkynnelsen skal være sjelesørgerisk også i det offentlige rom, i kirkebenkene, over radio og TV. I møte med kirkens yttersone er applisering av det kristne budskapet helt essensielt, mener Arne. Uten at feltprestene kjenner konteksten de skal forkynne inn i, vil relevansen forsvinne for tilhørerne. Det handler for feltprestene å leve tett på soldatenes liv. Teologien gir ikke mening uten å speiles i hverandres liv, hevder Dorthé, og spør retorisk: «Hvis ikke det handler om livet, hva handler det om da?»

3.2.4 Formbar teologi

«Vindene som blåser, de må bare blåse, men vi må stå stødig med beina og ha dialog med de vindene som blåser i tiden. Det er ikke for å snu kappa etter vinden at teologien er formbar. Det er på grunn av livet og hva livet gjør med oss.» (Erik)

I pastoralklinisk utdanning inngår refleksjoner om hvordan møtet med konfidenter former ens egen teologi. Dette er et tema alle prestene i min studie har reflekterte oppfatninger om. De inntar noe ulike posisjoner. Ingen av dem er avvisende til at møtet med menneskers sårbarhet og livshistorier har fått innflytelse i hvordan de tenker teologisk. Likevel er deres teologi ikke å regne som en flytende størrelse, utsatt for bølger og vind.

For en av prestene handler det om at møter med enkeltskjebner har gitt ham flere nyanser. Han har fått en større forståelse for at folk har forskjellige liv og ulike måter å tilnærme seg ting på. Dette gjør ham til en mer forståelsesfull prest enn da han begynte sin tjeneste, tenker han (Arne). Han viser videre til en samfunnsutvikling hvor enkeltindivider har påkrevd en større teologisk oppmerksomhet hos han. Når for eksempel ei 16 år gammel jente dør av blodpropp ved bruk av p-pille, er det naturlig for ham å reflektere over konsekvensene samfunnets seksualkultur har å si for enkeltskjebner og deres familier. Tilsvarende gjelder når lovverket åpner for nye og liberale rammer for betting-selskap. Konsekvensene har han møtt i samtaler med unge menn som har fått livskvaliteten ødelagt på grunn av spilleavhengighet (Arne).

En annen av informantene bruker kroppen som en metafor for å illustrere hvordan han tenker. Han ser på de ti bud og trosbekjennelsen som selve beina. Muskler og fett representerte teologiske oppfatninger som er påvirkbare størrelser. Han konkretiserer dette med å vise til hvordan bibelsynet har endret seg i løpet av livet (Erik). For en tredje informant er formbarhet synonymt med frihet. Hun bruker ordene til Paulus som sin guide: «Nå ser vi i et speil, en gåte, stykkevis og delt». Teologien er som livet ellers i en kontinuerlig endringsprosess. Ikke sånn at alt flyter, men i høyeste grad påvirkbar, mener hun. I tillegg til møtene med enkeltmennesker har litteraturstudier vært viktige kilder i hennes teologi (Dorthe).

Den fjerde av mine informanter viser til en rekke møter som har påvirket hennes teologi. Disse enkeltmøtene har gjort at hun på enkelte standpunkter har endret oppfatning (Camilla). Birger opplevde det fremmed og litt truende første gang han møtte spørsmålet: Hvordan formes din teologi i møter med konfidenter? Han var vant med å tenke at teologi er noe som skal anvendes og tilrettelegges, enten det skjer fra prekestolen eller i møte med enkeltpersoner. Det ble en oppdagelse da han kom fram til, i løpet av PKU, at teologien ikke bare representerer en tradisjonsoverbæring, men like fullt noe som skal nyskapes.

3.2.5 Integrert teologi

En av informantene opplevde at teologistudiene på Menighetsfakultetet manglet en integrasjon av egen tros- og livshistorie (Camilla). Et for ensidig fokus på teologi som *akademia*, resulterer i at studentenes egen bakgrunn og historie faller utenfor synsfeltet, mener hun. Teoretisk kunnskap om teologi er vel og bra, men teologi er også utøvelse av praksis.

Det handler om å bruke det man han har lært. «Og da er det jo spørsmål om, selv om jeg kan ha alle de rette svarene, om det er godt i møte med den jeg sitter i samtale med», reflekterer Camilla. For en annen informant blir det vanskelig å skille ut enkeltfaktorer i og med at teologi, fromhet, tro og personlighet er så infiltrert og integrert i en og samme person (Erik).

3.3 Teologisk fagperson

3.3.1 Representasjon

Informantene reflekterer ulikt i studien min over hva og hvem de representerer. To av dem betoner særlig Guds representasjon i det vanskelige og smertefulle (Birger og Camilla). Viktigere enn å forkynne en nærværende Gud i sjelesorgen, er den empatiske og lyttende tilstedeværelsen. Det er i dette rommet konfidenten vil kunne oppleve møtet med en Gud som både ser, lytter og tar imot. «Hva ville Gud gjort?» spør Camilla seg. Svaret på dette vil hun så gjenspeile i møte med konfidentens livssituasjon. Hun tenker videre at hun representerer menighet i alle sammenhenger hvor hun er prest. Uansett om det er i et kirkefelleskap, felleskap for soldater, eller i rollen som sykehusprest er felleskap en vesentlig del av hva hun representerer.

Videre i min studie er refleksjonene omkring representasjon, særlig knyttet til rollen som prest. Dels gir presterollen en frimodighet (Erik), en forpliktelse (Arne) og en prioritering (Birger). For Erik gir presterollen en frimodighet til å være tydelig. Uten å være påtrengende vil han kunne tilby forbønn, som en naturlig del av sin tjeneste. Arne forteller om forpliktelsen som presterollen representerer. De pastorale formaningene i paulinsk teologi er i så måte merkestener. Presterollen har vært en hjelp for Birger til ikke «å fortape seg i alt annet». For Dorthe er representasjon nært knyttet til rollen som fagperson. I Forsvaret spørres det etter faglig kompetansefelt. I et tverrfaglig stabssamarbeid blir teologi ofte misforstått. Interessefeltet er mer enn å kunne svare på bibelspørsmål i lunsjpausen. For Dorthe representerer teologi en beskrivelse av hele livet og er selve eksistensgrunnet for hennes tjeneste.

3.3.2 Teologisk refleksjon

I møte med konfidenter som spør etter mening når smerte og lidelse rammer, fører dette Birger inn i en teologisk refleksjon. Han tenker at denne refleksjonen skjer best i en felles utforskning og samspill med konfidenten. Et eksempel han viser til er når mennesker spør om meningen i hvorfor lidelsen skulle ramme akkurat dem eller deres kjære? Han tenker at teologisk refleksjon ikke avhenger av prestens mer eller mindre gode svar. Det som kan være en avlastning for konfidenten er å åpne for andre perspektiver. Det kan være ved å spørre om alternative tolkninger til hendelsen, og utforske disse alternativene sammen med konfidenten.

En annen av mine informanter bruker begrepet «undrings-arbeid». Hun tenker om dette som et redskap i teologisk refleksjon (Camilla). Når konfidenten snakker om frykten for at en av sine kjære kan gå forta, er en undrende holdning en farbar inngangsport til vedkommende. Det hjelper lite å innta en i utgangspunktet avvisende holdning til fortapelsens realitet, dersom dette sitter så fast i konfidentens bevissthet. En respektfull formidling og varsom utforskning av alternative perspektiver er viktig, ikke minst når konfidenten er fastlåst.

I Forsvaret er det flere eksistensielle tema som ikke er like nærliggende i det sivile samfunn. Det handler om forholdet mellom liv og død, det å miste liv eller å skulle ta liv. Andre eksempler, som finnes i samfunnet for øvrig, er overgrep, seksuell identitet og skyldproblematikk. Her trekker Erik inn begrepet «tolkningsnøkler». Han tenker at teologisk refleksjon handler om livstolkning, en hjelp til å se sammenhenger i eget liv. Tilgivelse og livsmot hører også med her, tenker han.

Håp er en dimensjon som er viktig for Dorthe og som hun bringer med seg inn i samtaler. Dette kan gjøres med mer enn ord. Et lyttende nærvær, båret av omsorg for konfidenten, vil være viktig ikke minst i sorgarbeid. Videre snakker Dorthe om nødvendigheten av at unge mennesker våger å stå i krevende livssituasjoner. Her kan sjelesorgen hjelpe til med å ansvarliggjøre unge mennesker i deres livssituasjon

3.3.3 Militær PKU

Når det gjelder forholdet mellom sivil og militær PKU, er det forskjellige oppfatninger. Mens en av informantene ikke tenker at kursstedene utgjør store forskjellen, så mener Arne at en militær PKU helt klart gav størst gevinst. Han stiller seg kritisk til hvordan utbyttet egentlig

blir når kursene skal være sammensatt mest mulig mangfoldig. Tvert imot kan man gå lengre i å utforske erfaringer når man har felles referanser, opplevelser av livet og kjenner hverandre fra før i jobbsammenheng.

For Birger blir det et misvisende skille å sette kursstedene opp mot hverandre. Riktignok er konteksten ulik, men metodikken er just den samme. Livs- og trosproblematikk møter vi på uansett om det er i et sykehusmiljø, menighet eller avdeling. På den andre siden er jo begrunnelsen for i det hele tatt å ha eget kurssted i FPK, nettopp å spisse kompetansen i møte med militært personell. Uten det store antallet nyere veteraner, er det vanskelig å se for seg en finansiering og velvilje i forsvarrets ledelse. Særlig gjelder dette de ukene som feltprestene hospiterer på Landstuhl hvert halvår. Tilbakemeldingen fra å jobbe i amerikansk kontekst er utelukkende positive. Her fikk prestene utfordringer både språklig og kontekstuel. En amerikansk spiritualitet befinner seg langt fra vår nordiske folkekirkevirkelighet.

3.4 Nytteverdi av PKU

3.4.1 En dynamisk og prosessuell læringsarena

Det er flere funn i denne studien som viser at PKU har bidratt til feltpresters selvforståelse som teologiske fagpersoner. Funnene kan sees ut fra tre dynamiske prosesser: Fagliggjøring (2), bevisstgjøring (3) og myndiggjøring (4). Summen av disse tre prosessene har videre ført til en større dristighet (5).

3.4.2 Fagliggjøring

Begrepene «verktøy» eller «verktøykasse» brukes som metaforer av tre av deltagerne i studien. De to andre omtaler det samme tema og benytter språklige bilder som «nøkkelmetafor» (Arne) og «sjelesorghåndverk» (Erik). Informantene sikter til det faglige utbyttet som PKU har gitt dem. Her inngår kunnskap om bibel- og bibelbruk, menneskelige erfaringer og psyke, innsikt i gruppedynamikker, analytiske ferdigheter, utforsking av problemstillinger og mulighetsrommet som finnes i sjelesorgen. Viktigere enn disse redskapene er arbeidet med en større innsikt i eget liv og praksis.

Helt vesentlig i PKU er arbeidet med å få innsikt i egen tros- og livshistorie. De emosjonelt krevende livserfaringene vil da være gjenstand for bearbeidelse og integrasjon. Arne kaller dette for «klarhet i skyggefeltet i eget liv». Hos Birger inngår dette arbeidet i en «dannelsesreise eller perspektivutvidelse». Camilla snakker om et «undrings-arbeid» i teologien. Med det mener hun en nysgjerrig grunnholdning til Gud, til innholdet i bibelen og tradisjonen, og til seg selv og den tiden man lever i. Erik bruker ordet «visdom». Han hevder at de bibelske skriftene inneholder en visdom som har overføringsverdi i ulike livssituasjoner, konflikthåndtering i sjelesorg og i etikkundervisningen.

For Dorthe ble PKU skjellsettende. Hun er den informanten som i tydeligst ordlag beskriver nytteverdien av utdanningen. Hun mener å se utvikling på flere plan i livet, både som prest, samtalepartner og som medmenneske. Samtalene som sjelesørger ble mer spennende, etter å ha delt egne intervjurapporter i gruppeveiledningen, selv om tematikken var den samme. En fornyet interesse for arbeidet med spørsmålsstillinger og følelsene hos konfidenten, gjorde samtalepraksisen mer lystbetont.

3.4.3 Bevisstgjøring

Alle prestene jeg intervjuet har et bevisst forhold til kristen tradisjon. Det gjelder både som noe de skal formidle videre, en erfaringskapital for nye generasjoner, men også som en mangartet kirkelig historie som de forholder seg kritisk til og fortolker inn i sin egen samtid. Det er et spenningsfelt hos informantene mellom «intet nytt under solen» og samtidig et teologisk nybrottsarbeid innenfor bioteknologi og synet på kropp og seksualitet. Avhengighetsproblematikk har fått et større fokus i nyere tid når soldater opplever at offensive spill- og tippeselskap ødelegger livskvaliteten. Dette gir en større teologisk oppmerksomhet på hva gambling har å si for livskvaliteten.

Når feltprester er seg bevisst hvem man er, hvilken rolle man ikler seg og hva man sier og gjør, vil dette medføre en større klarhet i hva som faller utenfor. Det er ut i fra et kristent menneskesyn, tro og tradisjon, at presten utøver sjelesorg og veiledning. Dette resulterer ikke i en innsnevring av hva konfidenter kan snakke med en prest om, men om en bevisstgjøring på eget myndighetsområde, kunnskapsfelt og rammer for sjelesorgspraksisen. Arne konkretiserer dette med et eksempel. Når en kriminell ønsker råd om hvordan han kan gjengjelde urett som samfunnet har begått mot ham, kan presten forklare grunnlaget for sin

utøvelse av sjelesorg, og hvordan konfidentens bestilling faller utenfor prestedtjenestens myndighetsområde.

For Birger gir bevisstheten om hans rolle og kjernevirksomhet, en frigjørende kraft i tjenesten. Så lenge han kan utøve det som var utgangspunktet for hvorfor han ble prest, nemlig gleden over å feire gudstjeneste, har han drivkraft til også å utøve andre arbeidsoppgaver enn de rent kirkelige, eksempelvis stabsarbeid. Kjernevirksomheten definerer han som gudstjenesteturnus, fortrolige samtaler og undervisning. Det handler om å kunne gi noe til en militær avdeling som de ikke kan gi til seg selv.

En annen side ved bevisstgjøring handler om representasjon: «Noen ganger er jeg gud», forteller Camilla. Erfaringen er hentet fra klinisk praksis, hvor konfidenter egentlig snakker til Gud. Dette er ikke uvanlig for enkelte som er veldig sårbare, har smertefulle erfaringer i kirkelig kontekst, eller som nærmer seg en tro. Sjelesørgeren må være seg dette bevisst, mener Camilla. Istedenfor å distansere seg fra en slik representasjon, velger hun å spørre seg hvilke sider ved troen som aktiveres hos konfidenten og hva hun kan formidle: «Når jeg tenker at jeg er gud, er jeg også gud i visse situasjoner. Hva ville Jesus ha gjort nå? Når det er sorg og fortvilelse er Gud en trøstens Gud. En Gud som vil være nær mennesker uansett situasjoner.»

Når Erik snakker om bevissthet, knytter han dette både til faget teologi og til rollen som prest. Han tenker at konfidenten møter til sjelesorg i den hensikt å snakke med avdelingens prest. Det er i denne rollen han er tilsatt i forsvaret. Offiserrollen han bekler er i så måte underordnet. Han spør seg hva slags tematikk i skriften, teologien, som matcher i møte med den enkelte konfident. Tanken om at mennesket han møter er «en av mine minste søsken», fører inn en teologisk dimensjon i samtale.

3.4.4 Myndiggjøring

Hva har teologen og presten å komme med som en god venn, sykepleier, sosionom, psykolog eller jurist ikke har kommet med allerede? Dette spørsmålet bidrar til å spisse teologiens faglige egenart og teologers profesjon. Hva har feltprestene med seg til torget som ikke selges av andre?

Birger mener å se en utvikling gjennom deltakelse i pastoralklinisk utdanning. Fra tidligere å forstå seg selv som en bærer og formidler av kirkens tro og tradisjon, har han utvidet sitt myndighetsområde til også å innebefatte nytolkning og nyformulering av tro og tradisjon. Teologien gir en kompetanse som trengs i dagens samfunn. Siktemålet er å kunne være en konstruktiv og kritisk stemme inn i samfunnets utfordringer. I tillegg til kompetanse på eksistensielle spørsmål, involverer teologien seg i et arbeid med historiske tekster, med språk og fortolkningskompetanse, med det å kunne analysere kritisk og med å kunne sette ting inn i sin rette sammenheng og inn i en annen sammenheng. Han ser ingen grunn til at teologer ikke skal være stolte av faget sitt. Han trekker inn PKU i denne sammenheng. Utgangspunktet for PKU var sykehusmiljøet. I møte med andre selvbevisste profesjoner, som for eksempel den medisinske, måtte prester se på sin profesjon, hva som er deres bidrag her, for rett og slett å kunne bli tatt på alvor som viktige bidragsytere.

Dorthe opplever at jurister inntar etikkfagets domene, særlig dersom feltpresten skulle utebli. Her tenker hun at feltprestene må våge å ta større plass ved bordet. En vei å gå er å dyktiggjøres i å «konvertere teologien til å være allmenngyldig». I et flerreligiøst samfunn med stor søken og lengsel, oppsøker mennesker nyreligiøsitet. Tilbud som eksempelvis yoga, er mer populært enn noen gang. I møte med denne søken blant folk flest har kirken en rekke veletablerte tilbud, hentet fra sin rike tradisjon. Dorthe tenker at vi som kirke kan bli enda flinkere til å gjøre kjent og gi tilbud fra vår egen tradisjon, eksempelvis kristen meditasjon. Det å inneha en lyttende holdning til mennesker som følger barna sine til trosopplæring i kirken, kan skape rom for at mennesker stopper opp og spør seg hva de selv står for.

3.4.5 Dristighet

Hva har dynamiske prosesser som fagliggjøring, bevisstgjøring og myndiggjøring i pastoralklinisk utdanning ført til? Hvis jeg skal samle informantene i et felles målområde tenker jeg at betegnelsen «dristighet» er det mest treffende. Jeg fornemmer en dristighet når Arne sier han har fått en større trygghet i møte med nye utfordringer i sin praksis. Uten en basal trygghet på eget ståsted, er det vanskelig å finne gode rammer og klare grenser. Dette gjelder ikke minst når han utfordrer PKU-tradisjonen for hva han opplever som en relativisme i forhold til tro og uttrykk.

Når Birger snakker om å vise større frimodighet på hva teologer faglig har å bidra med, er han dristigere enn prester flest. Han viser til biskop Kari Veiteberg, som i en samling i Oslo Domprosti, sa til sine prester: «Vær stolt av teologien din!» Han spurte seg når han sist hørte en biskop si det samme. Jeg spør meg selv når jeg hørte en feltprest ytre seg like engasjert.

Camilla er dristig når hun våger å være endringsvillig og flytte posisjon. I møte med menneskers historie – «the living human document» - reflekterer hun over hvem hun er og hva hun står for. «Endringsvilligheten betyr ikke nødvendigvis at man flakser», påpeker hun. Det handler om å stå trygt i egen tradisjon og samtidig våge å endre standpunkter. Dristighet gir seg også til uttrykk når hun våger å bruke av sitt eget i sjelesorgpraksisen.

Dorte er dristig når hun stiller nye spørsmål hun ikke har tenkt på som like naturlige tidligere. Det kanskje mest dristige er når hun ikke gir seg i å undersøke sin egen spiritualitet, men lar seg utfordre i et for henne fremmed landskap: «Hvordan har Gud jobba i og rundt deg denne uka?» I en amerikansk spiritualitet er gjerne dette en selvfølgelighet i en troendes liv, men i vår nordiske bluferdige folkekirkementalitet er ikke spørsmål om Guds hverdagsinngripen det vanligste refleksjonsspørsmålet.

Når Erik møter den samme amerikanske spiritualitet på Landstuhl og lar seg utfordre til å gå utenfor sin egen komfortsone, er det et uttrykk for den samme dristigheten. Han følger opp med å si at han er blitt mer frimodig. Han tør gi rom for både leken og for alvor i teologifaget.

4 DRØFTING

4.1 Sammendrag av funn

Problemstillingen for denne studien er hvordan feltprestene opplever at pastoralklinisk utdanning har bidratt i deres arbeid og selvforståelse som sjelesørgere og teologiske fagpersoner. Resultatene viser at PKU har trygget dem i deres rolle som prest, teolog og sjelesørger. De har blitt mer myndige i møte med andre profesjoner, de er mer modigere enn tidligere, og tør bruke både egne livserfaringer og fagkompetansen de besitter som teologer.

I studien gir alle fem uttrykk for en tydelig presteidentitet. Det å være prest er mer enn et levebrød. For noen ble særlig barndom og oppvekst formende for senere yrkesvalg. For andre ble et rekrutterende studiemiljø og positive rollemodeller viktige faktorer for deres inngang til teologistudier. På samme måte som med andre profesjoner må prester ha en faglig basis. Samtidig gir prestene uttrykk for et integrert og bevisst forhold til sin egen teologi.

Ingen av prestene gir uttrykk for negative erfaringer med Feltprestkorpset som kurssted for PKU. De meddeler at erfaringene har hatt betydning både personlig, faglig og kollegialt. Selvbevisstheten har økt i møte med andre faginstanser og profesjoner. Videre ser jeg at prestene deler seg i flere retninger. Oppholdet på Landstuhl blir nevnt som en suksessfaktor for Feltprestkorpset. To prester poengterer forskjellen mellom en militær og en sivil PKU, hvor den militære har betydd aller mest for dem.

Årsakene er forskjellige: 1) En av informantene oppgir veilederen som kilden til en negativ opplevelse av sivil PKU. 2) En annen kritiserer en modell hvor deltakerne kom sammen på mandagssamlinger. Resultatet ble at de ikke ble riktig godt kjent med hverandre. 3) Den tredje opplevde at PKU kom tidlig i karrieren. Det ble mer et fokus på samtaleteknikk enn dynamikker, noe som gav mindre utbytte. 4) Den siste av de fire som har sivil PKU i sin portefølje, har ikke behov for å skille mellom ulike PKU-modeller eller kurssteder. For denne informanten handler forskjellen om konteksten hvor PKU foregår. Selvsagt er det forskjeller mellom erfaringer i en menighet, en avdeling eller på et sykehus, men utover dette dreier det seg om minimale forskjeller.

Hovedinngangen for teologisk refleksjon hos prestene i studien er samspillet med konfidenter om ulike teologiske tema. Prestene tenker ikke at de skal presentere mer eller mindre gode svar på konfidenters livsproblematikk. Det handler om å benytte redskaper som dyktiggjøres gjennom PKU. Eksempler på dette er hva en av informantene kaller «undrings-arbeid». Dette arbeidet kan kort forklares som en respektfull formidling og en søken etter alternative perspektiver. Når konfidenter for eksempel spør etter mening i noe som erfares lidelsesfullt, kan sjelesørgeren formidle alternative tolkninger av hendelsen. Kanskje det meningsløse nettopp skal forbli meningsløst? Prestene i studien har fått en større faglig bevissthet gjennom PKU.

I drøftingen vil studien se nærmere på hvilket utbytte PKU har hatt for informantenes selvforståelse, faglige forståelse og yrkesutøvelsen. Funnene drøftes opp imot den teorien som er presentert innledningsvis (pkt. 1.2-1.6), herunder de studiene som er gjort av institusjonsprestene i England. Videre diskuteres den kritikken som PKU har blitt møtt med, særlig fra anerkjente fagpersoner i den amerikanske sjelesorgbevegelsen. Under punktene spesialisert og terapeutisk sjelesorg (pkt. 4.2.4 - 4.2.5), drøftes kritikken opp mot norske feltprestens PKU-erfaringer. Videre i studien diskuteres teologiske kjernepunkter (4.3.1). Til sist i drøftingen sammenfattes studien ved hjelp av et teoretisk verktøy i tre modeller: Fordypnings-, frigjørings- og forestillingsmodellen (4.3.2). Disse modellene vil kunne samle flere av funnene i studien.

4.2 Feltprestenes utbytte av pastoralklinisk utdanning

4.2.1 Selvførelse

Feltprestene er organisert i en militær fellesinstitusjon, men flesteparten har sin daglige tjeneste ute i sine respektive avdelinger. Stillingene har navn etter hvilken forsvarsgren de tilhører (for eksempel hærprester, stasjonsprester og sjøforsvarsprester). Bortsett fra Camilla, som har sin arbeidsplass utenfor Forsvaret, har de fire øvrige informantene sin tjeneste i ulike forsvarsgrener. Det ville derfor vært interessant om den militære tilknytningen, inkludert bruk av uniform, gjenspeiles i deres selvførelse. Har dette blitt tematisert under PKU?

Som vi har sett fra undersøkelsen i det canadiske forsvaret (Rennick) og fra feltprester i Storbritannia (Davie), var dette gjenstand for en rollekonflikt (pkt. 1.4.1). Flere opplever det spenningsfylt og spør seg hvem de egentlig står mest til ansvar for. På den ene siden er feltpresten utenfor den militære kommandostruktur. Sjelesorgspraksisen har et selvstendig kirkelig mandat. Feltpresten er bundet av sin taushetsplikt. I den grad det er mulig, vil de verne om personellens anonymitet. De fleste militære sjefer respekterer dette. Samtidig er feltprestene underlagt et beordringssystem og er en del av stabens lederstøtte. Vanligvis er de lokalisert sammen med sin militære avdeling.

På norsk jord er kompleksiteten enda større i og med at feltprestene er både ansvarlige for kirkelig betjening og samtidig sentrale fagpersoner i etikkutdanningen. Feltprestene er, med andre ord, både prester og etikere. Spørsmålet blir om feltprestene mestrer den øvelsen som Nils Terje Lunde omtaler: «å være selvstendig og kritisk i sin vurdering av militær maktanvendelse» (se pkt. 1.4.2).

Jeg finner ikke en tilsvarende spenning eller konflikt hos informantene i studien. Svaret kan ligge i den undersøkelsen som ble gjort av Sverre Stai, helt tilbake til 2001 (se pkt 1.4.1). Der ble det konkludert med at feltprestene er sosialisert inn i den militære kulturen og ønsker å bære uniform. De har et eierforhold til sine soldater i sine avdelinger slik menighetsprester har til menneskene i sine sokn. En vesentlig forskjell er at feltprester flest lever tett på personellet og deltar i deres hverdagsliv. Prestene går selv i samme uniform, kjenner omgangsformen og behersker det militære «stammespråket». Dette gjør seg særlig gjeldende når FPK i dag er

organisert med faste ansatte feltprester. Mange har flere år, og noen endatil hele sin yrkeskarriere, i Forsvaret.

For Erik er det vesentlig at han først og fremst er ordinert prest og teolog. Dette poengterer han med å fortelle at det var teologien som førte han inn i Feltprestkorpset. Her tenker jeg at det er en mild distansering fra offisersrollen. Likevel er den ikke større enn at soldatene omtaler ham som sin prest. Han på sin side møter enkeltpersoner i sjelesorg og identifiserer seg med dem. Den bibelske metaforen «en av mine minste søsken», som Erik bruker, er et eksempel på det.

For Camilla er distansen naturligvis større i og med at hun har sin arbeidsplass utenfor Forsvaret. Hos de tre andre informantene ble ikke dette tematisert. Eventuelle spenninger som oppstår handler mer om at man er alene i avdelingen med fagkunnskap i teologi. Dermed kan man møte på fordommer, slik som Dorthe gir eksempel på, når hun viser til offiserer som misforstår hva teologi handler om. Eller at man tidvis jobber med arbeid som ikke er direkte relatert til etikkundervisning og kirkelig tjeneste.

I PKU skal den pastoralkliniske utdanningen tilrettelegge for et gruppemiljø kjennetegnet av «gjensidig tillit, respekt, åpenhet, utfordring, konflikt, konfrontasjon, mangfold og kompleksitet (Håndbok PKU 2016: 3). Når PKU har et mål om at deltagerne skal utforske mangfoldet og kompleksiteten, kan man undres hvorfor ikke informantene tematiserer rollekonflikter i sin selvforståelse. Er metodikken likevel for harmoniserende på PKU? Gis det rom og muligheter for å utforske hverandres motsetninger eller blir gruppen konsensusorientert? I en homogen erfaringsgruppe, slik informanten Arne beskriver, vil det gjerne blir færre konfrontasjoner og mindre friksjon. «Like barn leker ...», sies det. Men leker de egentlig best?

På den annen side: Hvem eier bestillingen? PKU har aldri hatt som målsetning å fungere normgivende for hvordan feltprestene skal forstå sin rolle som sjelesørgere og teologiske fagpersoner. På samme måte som en feltprest ikke møter konfidenten med en ferdigsydd agenda, har heller ikke en PKU-veileder dette som sitt formål.

Viktige elementer i selvforståelsen til prestene i studien er tradisjon (se pkt 3.2.2) og formidling (se 3.2.3). «PKU bidrar til å dyktiggjøre deltakerne som forkynnere, til å snakke til

hjertene, gi håp og mot», forteller Birger. Formidling er viktig også for institusjonsprestene i Church of England. Forskjellen er at engelskmennene forteller at de forstår seg selv i lys av inkarnasjonen. De tenker at tjenesten for Gud ikke handler om å gjøre mennesker mer religiøse, men mer menneskelige. Sett fra troens perspektiv, handler det om å hjelpe folk til å forstå hvem de er og hva livet handler om (Caperon, Todd og Walters 2018: 25).

En selvforståelse basert på inkarnasjonsteologi, utales ikke eksplisitt blant informantene jeg har intervjuet. På PKU skal deltakerne bli bedre kjente med seg selv, sin egen tros- og livshistorie. Deltakerne utfordres til å bearbeide og integrere sine emosjonelt krevende livserfaringer. Disse læringsprosessene starter allerede ved kurssøknaden og er vesentlige komponenter på alle PKU-kurs. På denne måten får studentene innsyn i hvordan de forstår seg selv. Inkarnasjon handler om at Gud ikledde seg skaperverket i form av et fysisk, psykisk, sosialt og åndelig menneske. PKU fremmer læringsprosesser som vil kunne transformere deltakerne, ikke i form av en slags guddommeliggjøring, men som mer transparente og tryggere mennesker. Er det slike prosesser vi ser hos informantene? En av informantene bekrefter trolig dette når han sier at «PKU gir et bredere register. Vi får større klarhet i skyggefeltet i eget liv og større trygghet på de utfordringer som vi møter» (Arne).

4.2.2 Faglig forståelse

Det kan være en risiko for at metodikken i PKU lar psykologien få spillerom på bekostning av teologisk refleksjon. Røttene fra den amerikanske sjelesorgbevegelsen viser at dette ikke bare er en enkel øvelse. Det spisseste eksemplet på hva jeg oppfatter som en sammenblanding av teologi og psykoterapi er når sjelesorg defineres som «psykoterapi i kirkelig kontekst» (Stollbergs definisjon er gjengitt i Bergem 2008: 16).

Ingen i studien gav uttrykk for å miste sin faglige egenart i møte med metodikken i PKU. Snarere tvert imot. Når prestene utforsker trostradisjoner og teologi, skiller de seg tydelig fra andre profesjoner, som for eksempel psykologer og leger. Likevel sies dette tydeligere, slik jeg tolker det, hos de engelske kollegene. Gjennom deres tilstedeværelse håper de å skape rom for hellige øyeblikk. De bringer med seg noe fra Gud og muliggjøre således Guds transformerende krefter, tenker de (Dunlop 2017: 180).

Informantene i studien blir noe nølende når jeg ber dem komme med konkrete eksempler på teologisk refleksjon. Ikke i den forstand at de står helt uten svar på spørsmålet, men på den måten at det er vanskelig for dem å gi konkrete eksempler. Jeg oppfatter derfor forskningsspørsmålet om hvorvidt PKU hjelper prestene til å reflektere teologisk, som noe krevende for dem. Erik sier at den teologiske refleksjonen er sammenflettet i både personlighet og fromhetsliv. Tilsvarende tenker Dorthe når hun hevder at teologi omhandler hele livet.

Det hersker neppe noen tvil om at prestene ser teologiens relevans og nytte, men jeg savner flere eksempler på at teologiske kjernepunkter aktiveres hos dem som sjelesørgere. I denne sammenheng synes jeg det er nyttig å lese hva Grevo skriver om teologisk refleksjon og de kjernepunktene som sjelesørgeren må kunne relatere seg til (Grevbo 2018:137-219). Disse punktene vil drøftes senere i denne studien.

4.2.3 Yrkesutøvelse

Om ikke tidligere, så i hvert fall på praktikum, blir prestestudenter utfordret til selv å oppsøke sjelesorg. Hensikten er åpenbar. Det er ved selv å erfare rollen som konfident at man kan oppøve emosjonell kompetanse og slik rustes til senere yrkesutøvelse. Ferdigheter i samtaleteknikk er ikke det primære fokus på PKU. Jeg tolker Eriks differensiering mellom det første og andre PKU-kurset som en modningsprosess. Første gangen, tidlig i sin yrkesutøvelse, var han opptatt av å lære mer om teknisk utøvelse av sjelesorgen. På det andre kurset, 20 år senere, var han mer komfortabel og trygg i sine ferdigheter som sjelesørger. Han kunne dermed søke mer kunnskap i sjelesorgens dynamikker, fortalte han.

En lignende prosess finner jeg hos Arne. Han viser til hvordan deltakerne på det andre PKU-kurset kom tettere på hverandre i deres forståelse og innsikt i hverandre livs- og troshistorier. Disse læringsprosessene er i samsvar med de mål som settes særlig for egenerfaringsgruppen. I PKU er det et mål at deltagerne aktivt skal utforske relasjoner, væremåter og betydningen av deltakernes livserfaringer (Håndbok PKU 2016: 6). Arne bekrefter denne måloppnåelsen, slik jeg ser det, når han mener at læringsprosessene åpnet for en større klarhet i skyggefeltet i eget liv.

I undersøkelsen som ble gjort blant institusjonsprester i England, gjorde forskerne et funn som jeg finner interessant og lurer på om er tilfelle også blant norske feltprester. Noen av deres informanter trakk fram deres samfunnskritiske funksjon. De regner seg som kritiske venner i den organisasjonen hvor de tjenestegjør (Caperon, Todd og Walters 2018: 15). Dette perspektivet finner jeg ikke like tydelig uttalt blant informantene i denne studien. Riktignok viser Birger til en utvikling gjennom deltakelse i pastoralklinisk utdanning. Han tenker at fra tidligere å forstå seg selv som en bærer og formidler av kirkens tro og tradisjon, har han utvidet sitt myndighetsområde til også å innebefatte nytolkning og nye formuleringer av tro og tradisjon. Siktemålet er å kunne være en konstruktiv og kritisk stemme inn i samfunnets utfordringer, hevder han.

En kritisk stemme er det også behov for i en sammenheng hvor maktanvendelse er legitim. Forsvaret har voldsmonopol. Institusjonen er det instrumentet som en utøvende og lovgivende myndighet kan benytte i krise, væpnet konflikt og krig. Dette er et stort ansvar som først og fremst ligger hos våre folkevalgte. Men den enkelte soldat trenes i å kunne bruke våpenmakt, eller rett ut sagt: han og henne trenes til strid. I siste instans handler det om bruk av dødelig makt.

I Forsvaret har vi veteraner som har tatt menneskeliv. De har også mistet kamerater i strid. Hva har så dette å gjøre med feltprestens yrkesutøvelse og PKU? Sammenhengen er åpenbar, tenker jeg. Det handler om konteksten hvor feltpresten jobber. Informanten Erik reflekterer omkring dette i intervjuet. Som sjelesørger, i en militær avdeling, er det på ingen måte fremmed for han at samtalen dreier seg om eksistensielle tema. Det kan handle om forholdet mellom liv og død. I etikkundervisning diskuterer soldater ulike dilemma. De visualiserer de mest krevende situasjoner. Alt fra tap av kamerater, frykten for å miste eget liv eller for å drepe uskyldige, blir tematisert. På norsk jord og under øvelser kan soldater holde en emosjonell distanse. Dette er likevel ikke en fjerntliggende tematikk for flere norske soldater som er kommet hjem fra internasjonale operasjoner. Slik sett kommer dette nært og oppleves på ingen måte som livsfjernt. For mange er dette dødsens alvor. Teologisk refleksjon i møte med denne tematikken kan blant annet «handle om tilgivelse, livstolkning og en hjelp til å se sammenhenger i eget liv», slik Erik beskriver det.

Sykehuspraksisen blant amerikanske veteraner og pasienter på Landstuhl, gir feltprestene en kompetanse på veteranoppfølging som er unik i Forsvaret. Amerikanerne har mange

erfaringer fra flere krigsområder. Når PKU-deltakerne samtaler med disse veteranene, vil det utruste dem også for hjemlige forhold. Norge er medlem av NATO. Medlemskapet innebærer at norske soldater sendes på oppdrag i ulike konfliktområder. På konferansen «Chaplaincy på norsk» i 2016 (se pkt 1.6) var det flere bidragsytere som argumenterte for at spesialisttjenesten innenfor tros- og livssynsfeltet ikke måtte svekkes. Kompetansen er bygd opp over en årrekke. Erfaringene som informantene i studien har gjort seg på PKU inngår i denne kompetansebyggingen og profesjonsutviklingen.

4.2.4 Spesialisert sjelesorg

Det som er blant de sterke sidene ved PKU, nemlig en spesialisering og profesjonalisering av sjelesorgfaget, kan paradoksalt nok også sees på som svakheter. En innvendig er at opplegget er for spesialisert (institusjonalisert) og mister dermed øye for folk flest. Når flesteparten av deltakerne på PKU har sin arbeidsplass på en institusjon, vil det forme kurset annerledes enn dersom flertallet jobbet som menighetsprester. Det er i tillegg vanskelig å vurdere faget for de som ikke er sosialisert inn i PKU-tradisjonen. Videre er det i en slik spesialisert sjelesorg ofte et ensidig fokus på det emosjonelle og psykologiske. Resultatet blir da at andre og viktige sider ved sjelesorgen blir forsømt (Grevbo 2006: 379).

I møte med denne kritikken er det interessant å trekke inn Camilla. Hun har en bred sjelesorg- og teologiutdanning. I flere år har hun jobbet i en menighet og med misjon. I intervjuet referer hun til innvendinger mot PKU og sier at hun for sin egen del ikke synes forholdet mellom det pastoralkliniske og terapeutiske er vanskelig: «Jeg greier i hvert fall å kombinere, tenker jeg. Og dette handler om at du har fått ei større verktøykasse.» Camilla gir heller ikke uttrykk for at PKU mister øye for folk flest som kommer til kirken.

På den andre siden er det et faktum at flere bispedømmeråd nå velger felles kursdager eller studiereiser for ansatte i bispedømmene. PKU får dermed færre søknader enn tidligere. Når økonomiske besparelser må gjøres, er det et argument at PKU er en kostbar løsning for de få privilegerte. Det er en spesialisert videreutdanning som ikke favner bredden av bispedømmets ansatte. I tillegg vil behov for vikarer melde seg når kirkelige medarbeidere innvilges tre måneder studiepermisjon. Dersom det ikke stilles økonomi til dette, vil studiepermisjonen generere merarbeid for de andre medarbeiderne i prostiet.

Til påstanden om at PKU er ufordelaktig for flertallet av prestene i bispedømmet, kan det reises flere motargumenter. Flere av dem faller imidlertid utenfor denne studien. Jeg vil bare kort nevne at de bevilgende instanser må velge mellom kvalitet og kvantitet. Man kan sjeldent få i pose og sekk. Resultatene i undersøkelsen som MF har foretatt, basert på svar fra 134 PKU-deltakere i årene mellom 2008 og 2017, er entydig når det gjelder kvalitet og utbytte. Videreutdanningen imøtekommer kirkelige arbeideres behov for å utvikle sin sjelesørgeriske kompetanse.

Ingen av informantene i undersøkelsen som jeg foretok, omtaler PKU som så spesialisert at kurset har mest relevans for institusjonsprester. Tre av dem har i tillegg gjennomført PKU mens de var menighetsprester. De negative erfaringene som nevnes, settes ikke i sammenheng med stillingen de den gang hadde. Det er derfor vanskelig å se for seg at PKU ikke treffer i forhold til de sjelesorgfaglige utfordringene som menighetsprester møter i sine hverdager. Eksempelvis foregår det mye sjelesorg i dåps-, vigsel- og sorgsamtaler. Den som har en oppøvd oppmerksomhet på å finne sjelesørgeriske momenter i slike samtaler, vil kunne erfare at samtaleene får en helt annen dimensjon etter PKU. Det som tidligere kunne oppleves som ensformig og slitsomt vil kunne få en ny vitalitet hos presten.

Her vil jeg trekke inn Dorthe. Hun erfarte at tematikken og konfidentene i sjelesorgen var ensartet både før og etter PKU. Den betydelige endringen hadde imidlertid foregått i hennes bevissthet. Underveis i PKU hadde hun lært seg å lytte på en annen måte enn tidligere. Hun undret seg på hvordan samtaleene kunne føre til mer læring for henne. Nysgjerrigheten ble aktivert. Dette gjaldt særlig spørsmålene hun selv stilte i samtaleene. En sjelesørger gjør alltid valg, særlig ved hvilke spørsmål man stiller i en samtale. Dette var noe Dorthe fikk en fornyet interesse for, slik jeg tolker henne. Videre forstår jeg at hun ved hjelp av PKU ble mer følelsesorientert og mindre løsningsorientert i sin praksis. «Samtalen ble jo helt annerledes. Etter hvert så ble de samtaleene kanskje noe av de mest interessante», konkluderer Dorthe.

Selv om tematikken hos soldater tilsynelatende er spesiell, vil en sjelesørger se det allmennmenneskelige i livsproblematikken. Det er klare likhetstrekk mellom en 20-årig student som ikke mestrer flytting til en ny by og etablering av gode studievaner, med en jevnaldrende som ikke finner seg til rette i militæret og som så oppsøker feltpresten. Begge er unge voksne som erfarer krisereaksjoner i en vesentlig overgang i livet. Slike allmennmenneskelige livsproblemer er det mange av i Forsvaret. Informantene omtaler flere

slike. Fellestrekket blant disse problemene er at de gjør seg gjeldende i hele samfunnet, enten det handler om spillavhengighet som Arne refererer til, eller overgrep, seksuell identitet og skyldproblematikk som Camilla og Erik samtaler om. Tematikken aktuell for langt flere enn sjelesørgere i Forsvaret.

4.2.5 Terapeutisk sjelesorg

PKU har i sin amerikanske variant (CPE) blitt kritisert for en nærmest innebygd pragmatisme. Det hevdes at det teologiske fundamentet er for mangelfullt. Underlig nok reises kritikken innenfra, av de som selv er fortrolige med metodikken og tilhører den amerikanske sjelesorgbevegelsen. Seward Hiltner, som var toneangivende på 1970-tallet, har sagt følgende til sine europeiske kolleger: «Dere kommer fortsatt til å ha rett i å betrakte amerikansk CPE som teologisk uinteressant og grunn.» (Gjengitt i Grevbo 2006: 381).

Den særegne terapeutiske sjelesorgstilen passer PKU som hånd i hanske, også utenfor det amerikanske miljøet, og det kan ære vanskelig å holde en kritisk distanse til sine røtter. Tyskeren Richard Reiss mener at teologiske hovedkilder, som bibel, liturgi og læretradisjoner, ikke er å anse som normative kilder i PKU. Det er i de tilfeller hvor konfidenten selv anses tjent med disse kildene at de får en funksjonell anvendelse. Satt på spissen kan man si at teologien blir å regne som en «hjelpvitenskap» til psykoterapi (Grevbo 2006: 381f.).

Arne er en av PKU-deltagerne jeg har intervjuet. Han virker å være kjent med kritikken. Han sier at han har en mer dogmatisk tilnærming enn hva han erfarer innenfor PKU-tradisjonen. Innvending rettes mot normgrunnlaget. «Enhver tro og uttrykk er nesten like god, fordi man skal møtes ut i fra den enkeltes dokument», hevder Arne, og tilføyer at skrift og tradisjon bør få forrang framfor «tilfeldige opplevelser». Han opplever at det er en slags konflikt mellom en tradisjonell teologi og PKU. Dette konfliktpotensialet vil gi seg større utslag dersom PKU blir multireligiøs. Skulle dette bli realisert i Norge, vil verdigrunnlaget endres. Det vil da ikke være en felles kristen tro som grunnlag for en utforsking av sjelesorgpraksisen, mener Arne.

I denne sammenheng tenker jeg at det kan være nyttig å sammenligne med institusjonsprestene i Church of England. De 29 prestene som ble intervjuet, er samlet sett i langt større grad missiologisk orientert. De meddeler et ønske om å kroppsliggjøre noe av Gud gjennom sitt nærvær. Guds nåde og kjærlighet, slik den kom til uttrykk ved Jesu liv og

handlinger, er modell for deres tjeneste. Dette virker å være en ganske annen og mer kerygmatiske tilnærming, enn hva som må sies å være tilfelle i den amerikanske sjelesorgbevegelsen.

Mot denne kritikken av CPE/PKU er det viktig, tenker jeg, å stille spørsmålet: Hva kan bedre erstatte en aksepterende, oppmerksom og empatiske holdning, noe som kjennetegner en partnersentrert sjelesorg? Dersom konfidenten opplever en agenda hos sjelesørgeren, vil dette kunne skape både utrygghet og avvisning. Informanten Birger er inne på dette når han påpeker viktigheten av at konfidenten erfarer å bli akseptert: «Teologien kommer grunnleggende til uttrykk igjennom det kristne menneskesynet, hvordan en møter konfidenten på og at konfidenten ikke skal bli avvist, men tatt imot.» Med dette til grunn er det naturlig at metodikken i PKU hele tiden vektlegger samtaleklimaets betydning (jf. Grevbo 2006: 384).

Frimodig vil sjelesørgeren lete etter tolkningsnøkler som synes mest effektiv og helbredende for konfidenten. Om disse nøklene er utviklet i et terapeutisk miljø, bør ikke dette være noe hinder for å ta dem i bruk, mener jeg. Selv om sjelesørgeren ikke er terapeut, vil en sjelesorgsamtale ofte inneha en terapeutisk virkning. Når for eksempel skam og skyld blir bearbeidet slik at «nåde» og «forløsning» erfares, er dette like fullt god sjelesorg, selv om sekulære psykologer viser til tilsvarende kliniske prosesser hos sine pasienter.

4.3 Feltprestenes teologiske refleksjon i sjelesorg

4.3.1 Teologiske kjernepunkter

Grevbo viser til det trinitariske gudsbildet og menneskesynet i alle dets fasetter. Herunder følger også de sentrale følgende av syndefallet (synd, skyld og skam). Videre tenker han at kjernepunktene inneholder Jesu Kristi person og verk, Den Hellige Ånd, Åndens gaver og etiske anvisninger. Det er viktig at enhver sjelesørger har en gjennomtenkt teologi innenfor de teologiske kjernepunktene, mener Grevbo. Dersom dette ikke er tilfelle kan han eller henne bli utydelig i sin formidling og i verste fall bli en terapeutlignende gestalt. I det minste bør sjelesørgeren være en veirydder, uten særlig berøringsangst, ifølge Grevbo (Grevbo 2018: 213).

Blant de viktigste kjernepunktene er masketeologien. Med dette begrepet sikter Grevbo til hvordan Gud tilpasser sitt møte med mennesket og verden. Denne teologien har sin bakgrunn fra Martin Luthers forståelse av «larvae Dei» - Guds masker (Grevbo 2013: 31). Tankegangen er at Den treenige Gud skjuler sine dypeste hemmeligheter og aldri viser seg sitt sanne vesen utildekket. Grunnen til dette er for å beskytte oss mennesker (2Mos 33,20 Joh 1,18 mfl.). Vi kan ikke møte Gud likefrem ansikt til ansikt. Det vil være å tilrane seg kunnskaper som Gud bevisst holder for seg selv. Selve ursynden er man faktisk faller for fristelsen til selv å bli som Gud, slik grunnfortellingen om de første menneskene beskriver (1Mos 3,5).

Disse maskene får konsekvenser i sjelesorgen ved at vi aldri får fullgode og endelige svar i mange situasjoner. Grevbo gir flere eksempler på slike vanskelige spørsmål: «Hvordan kan en allmechtig Gud tillate alt det onde? Hvorfor rammes akkurat jeg av det ufattelige onde eller gode? Hvordan kan Gud være så treg med å vise seg i situasjoner hvor behovet for ham synes ekstra stort? Hvorfor er det ikke lettere å avlese oppfyllelsen av alle hans avgitt løfter?» (For mer kunnskap om Guds masker, les Grevbo 2013: 31ff og Grevbo 2018:209).

Hva med denne studien? Er refleksjon over slike kjernepunkter fraværende hos prestene jeg har intervjuet? Dette er ikke tilfelle slik jeg forstår og leser funnene. Birger bruker de bibelske tekstene for å finne stemmer til tidløse fellesmenneskelige problemer. Han nevner Jobs bok, Klagesangene og Salmenes bok. Sammen med Jesu lidelseshistorie gir tekstene rom for hva Camilla kaller undringsarbeid: «Man undrer seg over Gud, innhold i bibelen, tradisjonen, over

seg selv og tiden». Når Erik og Camilla forteller at de ofte samtaler om sårbare tema som overgrep, seksuell identitet og skyldproblematikk, er dette uttrykk for det motsatte av berøringsangst. Jeg tolker informantene slik at de har et reflektert forhold til slike krevende tema. Alternativet ville være at konfidenten ikke våget åpenhet om det høyst sårbare i livet.

Jeg mener å finne et eksempel hos Erik på teologisk refleksjon over skyld og skam. Han tenker at de bibelske skriftene har en større overføringsverdi enn vi ofte er klar over. Dette kaller han visdom og kan anvendes på mange felt i livet. Et eksempel er den visdommen som ligger skjult i skapelsesberetningen. Gud har skapt mennesket som relasjonelle vesen. Det er ikke godt for mennesket å være alene, står det i fortellingen (1Mos 2,18). Her finner Erik en visdom og eksemplifiserer dette med mennesker som bærer i hemmelighet noe som er ulovlig. Det kan for eksempel være et overgrep. Når mennesket ikke får speile sitt liv og sine holdninger, kan det gi seg utslag i at egne moralske spilleregler får etablere seg. Uten korrektiver fra andre mennesker blir det ikke godt å være alene.

Når institusjonsprestene i Storbritannia reflekterer teologisk over sin tjeneste, omtaler flere seg selv som veivisere til det hellige. De reflekterer over sin tjeneste i et missiologisk perspektiv. Disse perspektivene er ikke fremtredende hos informantene i denne studien. Hva kan dette handle om? Et mulig svar kan være at norske feltprester har en bluferdighet i møte med en åpen, distinkt og verbal spiritualitet. Mens vi, i vår norske kontekst, søker etter spor av åndelighet og tro hos våre konfidenter, er flere av våre engelskspråklige kolleger vidåpne om disse tema. En «born again» sørstatsbaptist på sykehuset i Landstuhl, står i stor kontrast til vår folkekirkelige kontekst.

4.3.2 Modeller for teologisk refleksjon i sjelesorg

Jeg tenker at teologisk refleksjon gjerne kan bygge på noen teoretiske modeller og vil drøfte følgende tre: Fordypningsmodellen (Eide), Frigjøringsmodellen (Doehring) og Forestillingsmodellen (Townsend). Disse har jeg selv navngitt og benytter dem i min egen sjelesorgpraksis. Modellene kan oppleves noe skjematisk, men hvis de implementeres som en del av sjelesorgshåndverket, kan de bli til god hjelp i sjelesorg. Jeg vil drøfte dem opp imot de funn jeg har gjort hos informantene. Forhåpentligvis vil modellene tilskynde et videre teologisk arbeid, ikke minst i PKU, men også for alle andre med sjelesorgfaglig interesse.

1) Først ut tenker jeg på begrepene forståelse og fordypning. Professor Øyvind Eide reflekterer over sjelesørgerisk tilnærming ved å differensiere mellom forståelse og fordypning. Eide viser til den mer terapeutisk orienterte sjelesorgen fra 1920-1970 årene, og mener at den utvilsomt var god på forståelse. Det å ta på alvor menneskers livsproblemer er nødvendig for i det hele tatt å kunne være til hjelp, skriver han. Men hvis sjelesorgen blir så spesialisert at den først og fremst skal medvirke til at mennesker får redusert sine «indre blokkeringer», for slik å ta ut sitt potensiale i livet, blir det lite rom for fordypning i sjelesorgen, påstår Eide (Eide 2014: 17).

Fordypning kan skje når sjelesørgeren har en spesiell oppmerksomhet rettet mot teologiske tanker eller tolkninger i konfidentens fortelling. Sjelesørgerens unike bidrag er ikke å dele av sitt «teologiske forråd». Fordypningen skjer gjennom å tolke det som sies og eventuelt dele alternative perspektiver på hendelser, mener Eide.

For å vise at teorien er praktisk anvendbar, refererer Øyvind Eide til et eksempel fra evangeliene (Luk 24). Når Jesus slår følge med de såkalte emmausvandrerne, skjer det en fordypende samtale. Her i fortellingen ser vi at fordypning forutsetter en oppmerksom og empatisk lytting, noe som igjen fører med seg tillit og trygghet. Fordypningen i sjelesorgen inntreffer når Jesus belyser den eksistensielle smerten ved hjelp av skriftene: «Måtte ikke Messias lide ... (Luk 24,26)?». Jesus bringer disiplene videre inn i en dialog med skriftene: «Da åpnet han deres forstand så de kunne forstå skriftene (Luk 24,45)». Dette førte til at disiplene fikk en ny tolkning på sitt åndelige smertepunkt og en dypere forståelse av Gud. Sjelesorg kan defineres ulikt, også hva angår dens egenart. I tråd med fordypningsmodellen, tenker Eide at det er de teologiske perspektivene, mer enn noe annet, som karakteriserer sjelesorgens egenart (Eide 2014: 13).

Informanten Erik bruker begrepet «tolkningsnøkler». Anvendelsen knytter han til menneskers søken etter å forstå livet sitt og sammenhengene som de inngår i. Fordypningsmodellen har sammenheng med disse tolkningsnøklerne, fordi den har en særlig lydhørhet for teologien i det som uttrykkes. Teologi er ikke forbeholdt de spesielt interesserte eller en avgrenset del av livet. Et bredt perspektiv på teologien er tydelig hos Dorthe. Hun mener at teologi gir en beskrivelse av hele livet og er selve eksistensgrunnet for hennes tjeneste.

Birger betegner PKU som en utdanning i perspektivutvidelse. Kanskje dette også er en treffende betegnelse på fordypning? Når vi som sjelesørgere evner å lytte oss inn i «underteksten», det vil si det bakenforliggende og uuttalt, og samtidig spørre oss hva som formidles av teologi, kan fordypningsmodellen åpne nye perspektiver i sjelesorgen. Den kan gi informasjon som sjelesørgeren ikke var oppmerksom på tidligere.

For videre å forklare hva jeg mener, vil jeg knytte an til Camilla sine refleksjoner omkring representasjon. Hun erfarer at når flere sårbare konfidenter samtaler med henne om Gud, skjer det på en slik måte at hun blir oppmerksom på at de egentlig snakker til henne som gud. I stedet for å distansere seg fra en slik representasjon, gjør hun et annet veivalg. Hun går, slik jeg tolker henne, veien mot fordypning. «Hva ville Jesus ha gjort nå? Når det er sorg og fortvilelse er Gud en trøstens Gud. En Gud som vil være nær mennesker uansett situasjoner», forteller hun. Hvor samtalen fører videre er åpen. Man vandrer i skjulthetens landskap, slik Andersen beskriver det. «Og man går med åpent sind i den verden, hvor mennesker har skjult deres inderste for hinanden. Og måske for sig selv» (Andersen 2015:9).

En sjelesørger går aldri tomhendt. Det er her veien mot fordypning fortsetter, tenker jeg. Han eller henne bærer med seg skriftene og kirkens tradisjoner. Når konfidenten føler seg oppslukt av et uendelig og uordnet kaos, vet sjelesørgeren om en Gud som i begynnelsen skapte kosmos. Det var øde, tomhet og et mørke over dypet. Men dette er ikke slutten. Håpstekstene begynner allerede fra første blad i bibelen: «Guds ånd svedde over vannet. Da sa Gud: «Det skal bli lys! Og det ble lys» (1Mos 1,3).

Når konfidenten ikke finner håp eller glede i livet, er også dette en tematikk som berøres ufortrødent igjennom bibelen. «Jeg er ikke annet enn skinn og bein, tannløs må jeg berge meg», utbryter Job i Det gamle testamentet (Job 19,20). Selv Gud var en motstander og ble verken til hjelp eller trøst. «Han stenger min vei, jeg når ikke fram. Han legger mine stier i mørke. Mitt håp rykker han opp som et tre» (Job 19,8f.). Jesus gjør seg til talsmann for den dypeste menneskelige fortvilelse. Ordene låner han fra Salmenes bok. «Min Gud, min Gud, hvorfor har du forlatt meg? Hvorfor er du så langt borte når jeg trenger hjelp og skriker ut min nød?» (Sal 22,2 og Matt 27,46b.). Som vi har sett av eksemplene ovenfor, er mulighetene for fordypning mange.

2) Den andre modellen kaller jeg frigjøringsmodellen. Den handler om å utforske konfidentens teologi. Hensikten er å avklare hva som erfarer livgivende eller destruktivt hos konfidenten. Jeg lar meg inspirere av Carrie Doehring og hennes frigjøringsperspektiv i sjelesorgen. I boken «The Practise of Pastoral Care. A Postmodern Approach», skriver hun om hvordan sjelesørgeren kan undersøke om konfidentens egen teologi er en ressurs, en hjelp og støtte, i krisesituasjoner. Hun utforsker om det er hindringer i konfidentens teologi som stenger for en kjærlighetsfull relasjon til Gud. Hjelper konfidentens teologi personen til å gripe Guds gåtefulle nærvær midt i krisen? Og i så fall, hvilke ressurser kan dette være? Doehring er opptatt av hvordan konfidenten relaterer seg til andre mennesker i ulike situasjoner. Sørger konfidentens teologi for at det tas fullt ansvar for måten andre er blitt såret/skadet på? Fokuserer konfidentens teologi så sterkt på seg selv at man mister synet for andres behov og for å elske ens neste som en selv (Doering 2015: xiv ff)?

Informantene Camilla og Erik forteller at de samtaler med mennesker som har blitt utsatt for seksuelle overgrep. Nedenfor vil jeg eksemplifisere hvordan frigjøringsmodellen kan anvendes i møte med tematikkene overgrep, ansvar og meningssøken.

Overgrep:

Destruktive hendelser i livet kan inngå i konfidentens teologi på en slik måte at frigjøring blir en krevende øvelse. Dersom konfidenten har en teologi uten språk for tilværelsens destruktive sider, vil han eller henne kunne oppleve vanskeligheter med å erkjenne faktiske forhold. Dette gjelder særlig når overgrep har skjedd i nære relasjoner, eller av en person i en tillitsfull stilling i menigheten. Når Camilla sier at hun lar seg emosjonelt bevege av de sterke historiene, og at hun ønsker å snakke sant om hva som faktisk er overgrep, vil dette kunne være til livgivende hjelp for den som er krenket. Ved å utforske hindringer i konfidentens teologi, kan sjelesørgeren, slik Grevbo uttrykker det, «gå et stykke av Guds vei med et udelt, beslektet og egenartet medmenneske for å bane vei for og formidle tro, håp og kjærlighet» (Grevbo 2018:31).

Ansvar:

Dorthe forteller at hun i sjelesorg samtaler om nødvendigheten av at unge mennesker våger å stå i sine krevende livssituasjoner. Her kan sjelesorgen hjelpe til med å ansvarliggjøre unge mennesker i deres livssituasjon, tenker hun. Dette er perspektiver som Doehring behandler i sin frigjøringstenkning. Også her kan sjelesørgeren undre seg sammen med konfidenten. Når

konfidenten for eksempel presser kjæresten til å ta abort, vil det være relevant å utforske hva dette bunner i. Et alternativ til å utfordre konfidentens samvittighet, vil være å spørre hva konfidenten tenker om frihet og ansvar, eget og kjærestens behov, sårbarhet hos seg selv og kjæresten.

Meningssøken

I frigjøringsmodellen kan man utforske hvordan konfidenten relaterer seg til Gud i en krisesituasjon. Doehring stiller spørsmålet: «Hjelper konfidentens teologi personen til å gripe Guds gåtefulle nærvær midt i krisen (Doering 2015: xiv)?» Dette blir aktuelt, tenker jeg, når Birger møter konfidenter i deres søken etter mening. Når uforståelige og meningsløse hendelser rammer et menneske, blir det lite hensiktsmessig å skulle komme med mer eller mindre gode svar. Birger mener at han ved å utforske alternative tolkninger til hendelsen, sammen med konfidenten, vil bidra til en perspektivutvidelse. «Kan noen av oss gjøre beregninger på et godt og langt liv? Hvis det skulle være en mening i hendelsen, hva skulle den i så fall ha vært?» spør Birger.

Spørsmålene som Birger stiller, åpner for nye og frigjørende perspektiver. Når konfidenten søker svar knyttet til Guds nærvær, kan sjelesørgeren utforske hvilke gudsbilder som gjør seg gjeldende i konfidentens krisesituasjon. Hvordan kommer konfidentens teologi til uttrykk i forhold til det gåtefulle ved Guds nærvær? Hvilke kjernepunkter i teologien er livgivende for konfidenten?

3) Den tredje modellen for teologisk refleksjon kaller jeg forestillingsmodellen. Loren Townsend beskriver denne modellen i artikkelen «Creative Theological Imagining. A Method for Pastoral Counseling» og er gjengitt hos Grevbo (Grevbo 2018: 217). Det spennende med denne modellen er at den utforsker konfidentens teologiske holdepunkter og forestillinger innenfor håpsdimensjonen (versus tap), nådedimensjonen (versus bundethet og nederlag), trosdimensjonen (versus angst og usikkerhet) og kjærlighetsdimensjonen (versus sinne og forkastelse). Hva er det som aktiveres av teologi, holdepunkter og forestillinger når konfidenten skal orientere seg i livets store utfordringer? I denne modellen er det konfidentens livsverden som utforskes. Dimensjonene som Townsend behandler er velkjente i sjelesorgen.

Som teologisk fagperson vil ens egne studier i skrift og tradisjon samt erfaringskapitalen av levd liv spille inn. Dette er å forvente. Selv om anvendelsen av forestillingsmodellen skjer på

konfidentens premisser, er det et samspill mellom to livsverdener. Både konfident og sjelesørger er aktive parter. De møtes med sine beslektede forestillinger. Kanskje denne modellen kan forstås som et brobyggerarbeid? Sjelesørgeren søker å forstå hvilke teologiske holdepunkter som er viktige for konfidenten, slik at det kan bygges bro mellom hverandres forståelser.

Når konfidenten for eksempel forteller om nederlag i livet og skyldfølelse, kan det å utforske nådedimensjonen være til god hjelp for konfidenten. I en krisesituasjon vil det være vanskelig å sortere hva som er reell skyld og hva som egentlig omhandler skam. Sårende ord og krenkende handlinger kan være så nært knyttet til selvfølelsen at konfidenten trenger hjelp til å sortere. Tilgivelse er Gud og kirkens svar på mennesker som bærer på dårlig samvittighet. Et skriftemål handler om at konfidenten erkjenner skyld, ber om tilgivelse og mottar tilsigelsesordene, Guds nådige tilgivelse. Skam skal derimot ikke møtes med tilgivelse, men med barmhjertighet. Det kan dreie seg om et svakt selvverd, en lammende følelse av at det er noe galt med hvem man er. Forestillingsmodellen, slik Loren Townsend beskriver den, kan være til god hjelp når skammen står i veien for å erfare nåden.

I denne studien har dimensjonen håp vist seg å være sentralt i hva feltprestene ønsker å formidle. Dette har jeg behandlet nærmere under fordypningsmodellen i begynnelsen av dette underkapitlet. PKU har bidratt til å dyktiggjøre deltakerne som forkynnere, til å snakke til hjertene, gi håp og mot, mener Birger. For Camilla står håp sammen med Guds nåde i hva hun særlig ønsker å formidle. Dorthe og Erik snakker begge om håpsperspektivet. Det handler om at vi ikke står alene. Vi er en del av et fellesskap. Tilhørighet og fellesskap blir dermed viktig.

Det jeg ovenfor skriver skiller seg ikke ut fra hva PKU-deltakere erfarer på sivile PKU-kurs. Her tror jeg Birger har rett når han understreker likheten mellom de kursene han har deltatt på. I den grad det er forskjeller handler det om konteksten som feltprestene inngår i. De livsproblemer som soldater sliter med er i hovedsak felles for jevnaldrende kvinner og menn. De er allmennmenneskelige og ikke genuine for soldater. Når dette er sagt, finnes det likevel vesentlige forskjeller. En av dem handler om etiske problemstillinger knyttet til bruk av militærmakt, å risikere eget og andres liv, å ta liv og å miste egne kamerater.

På den annen side vil jeg vektlegge verdien av et eget PKU-kurs for feltprester. Ved at sjelesørgere i Forsvaret er sosialisert inn i avdelingene, og har sin kliniske praksis lokalt, blir

terskelen liten for å dele sin tros- og livshistorie. Som det fremgår av stillingstittelen er feltpresten «prest i felt». Han eller henne deler fullt ut hverdagene sammen med sin menighet. Dette bygger på tillit over en årrekke. Informantene snakker utelukkende positivt om praksisen blant amerikanske soldater og i sine hjemmeavdelinger. Her har de fått tilgang på klinisk materiale som er unikt for «PKU for feltprester». Særlig ukene på Landstuhl og den kompetansebygging som tilføres her, vil ruste feltprestene for nye internasjonale operasjoner. Det skaper tillit og trygghet, ikke minst for de som skal ha nytte av feltprestenes kompetanse.

5 STUDIENS BEGRENSNINGER, KONKLUSJON OG UTBLIKK

5.1 Studiens begrensninger

Prestene som ble intervjuet i denne studien er ikke nødvendigvis representative for alle som har deltatt i videreutdanningen. Det må sies at det å gjennomføre PKU i Forsvaret vil være en annen kontekst enn hva en menighetsprest erfarer. Det kan med andre ord tenkes at en prest i en annen kontekst, ville ha resultert i andre funn. Likevel er det funn i studien som viser at ulikhetene mellom PKU-kurs ikke er store. Det har ikke vært et mål for meg å vurdere PKU opp imot andre videreutdanninger for prester. Jeg har intervjuet fem prester som alle har deltatt på PKU i regi av FPK. Jeg har vært opptatt av å få kunnskap om deres egne erfaringer og forståelser.

Ved å bruke intervjutranskripsjoner ble det lettere å stole på min analyse enn om jeg skulle ha basert analysen på skriftlige notater. Studiens troverdighet styrkes også ved at jeg valgte å la informantene få lese og respondere på mine funn og analyse. En korrekt analyse kan imidlertid ingen forsker ta høyde for. I søken etter ny kunnskap vil alle forskningsspørsmål medfører begrensninger (Kvale & Brinkmann 2015: 212).

Det foreligger ingen annen nyere forskning på PKU i Norge. Dette gjør det vanskelig å måle funnene mine opp mot annen forskning på fagfeltet. Jeg har derfor søkt etter tilsvarende utdanning (CPE), Military Chaplaincy i Nord-Amerika og «Christian theology of chaplaincy» i Church of England.

Jeg vil til tross for overnevnte begrensninger hevde at studien gir viktige bidrag til å forstå betydningen av PKU for feltprester. Herunder hvordan de opplever og reflekterer rundt sin sjelesorgpraksis og sin rolle som teologiske fagpersoner. Jeg tenker at resultatene kan ha overføringsverdi for alle som har interesse av teologisk refleksjon.

5.2 Konklusjon

PKU-evalueringer har gitt gode vurderinger. Svarene har imidlertid ikke blitt forsket på tidligere. Nå vet vi derimot noe om hvordan prester har opplevd PKU i Forsvaret. Vi har fått kunnskap om hvordan denne videreutdanningen har hatt betydning for deres arbeid og bidratt til deres selvforståelse som sjelesørgere og teologiske fagpersoner. I studien har det framkommet flere funn. Erfaringene fra PKU har hatt betydning både personlig, faglig og kollegialt. Resultatene viser at PKU har trygget deltakerne i rollen som prest, teolog og sjelesørger. De har blitt mer bevisste sitt fag, myndige i sin rolle og dristige i sin tjeneste. Ingen av deltakerne gir uttrykk for negative erfaringer med PKU i Forsvaret. Sykehuspraksisen blant helsepersonell og pasienter på Landstuhl Regional Medical Center i Tyskland, trekkes fram som en viktig suksessfaktor. Denne praksisen har gitt feltprestene en kompetanse som er unik, ikke bare for PKU i Norge, men for Forsvarets oppfølging av sitt personell, herunder ivaretagelse av tjenestegjørende veteraner. PKU for feltprester har dermed en nytteverdi utover sjelesorgens rom og rammer.

5.3 Utblikk

Jeg tror at studien har interesse for alle som ønsker å fordype seg i sjelesorgfaget. Enhver som ser verdien av teologisk refleksjon, vil kunne finne masteroppgaven interessant. Videre vil studien være motiverende lesning for Kyrre Klevberg og Torstein T. Holten. De er begge PKU-veiledere i FPK. Siden oppstarten i 2013, har de vært delaktige i feltpresters kompetanseheving. Resultatene er viktige når nye planer for videreutdanning skal legges. Her vil studien kunne bidra med nyttige innspill. Fagkunnskap etterspørres i samfunnet. Forsvaret er ikke et unntak. Videreutdanning er imidlertid kostbart. Det pågår for tiden større økonomiske innsparinger. Derfor er det viktig å kunne legitimere at utbyttet av videreutdanning samsvarer med kostnadene. Jeg mener at denne studien påviser at PKU bidrar til å dyktiggjøre feltprester og heve kompetansen i FPK. Mye av feltpresters daglige virksomhet skjer i fortrolighet. Resultatene blir dermed vanskelig å måle. Men når sjelesorgen holder høyt faglig nivå, vil dette være tillitsvekkende. Til syvende og sist. Viktigst av alt. Det vil gagne den viktigste ressursen, nemlig Forsvarets personell.

Det som studien imidlertid ikke besvarer er PKUs status og betydning som videreutdanning for andre enn feltprester. Her tenker jeg at det må forskes ytterligere, noe som vil kunne gi nyttige innspill til Bispemøtet når nye planer for etter- og videreutdanning skal legges.

6 LITTERATUR

- Andersen, L. (2015) *Kroppen & Ånden. Sjælesorgens basis. Bind I*. Fredericia, Kolon.
- Beavens, S.B og Schroder, R. (2004) *Constants in Context: A Theology of Mission Today*, New York, Orbis Books.
- Bergem, A. (2008). *Sjælesorgens prinsipielle grunnlag og egenart. Bind I: ” Som epler av gull ... ” En bok om kristen sjælesorg*. Oslo, Kolofon Forlag AS.
- Caperon, J., Todd, A., Walters, J. (2018) *A Christian Theology of Chaplaincy*. London, Jessica Kingsley Publishers.
- Chaplaincy på norsk – om tros- og livssynstjenester i fremtidens Norge. Konferansen ble holdt 25. oktober 2016 på Radiumhospitalet i Oslo. Konferansenotat er utgitt av Samarbeidsrådet for tros- og livssynssamfunn (STL). <https://www.trooglivssyn.no/wp-content/uploads/2018/02/Chaplaincy-konferansenotat-2016.pdf>
- Davie, G. (2015): The military chaplain: a study in ambiguity. *International Journal for the Study of the Christian Church* (15), side 39-53. Taylor & Francis Online.
- Doehring, C. (2015) *The Practise of Pastoral Care. A Postmodern Approach*, Louisville, KY: Westminster/ John Knox Press.
- Dunlop, S. (2017) Is ‘Being There’ Enough? Explorations of Incarnational Missiology with Chaplains. *Practical Theology* (10), s. 174-186. Taylor & Francis Online.
- Eide, Ø. (2014) *Forståelse og fordykning. Perspektiv på den sjælesørgeriske samtalen*. Oslo, Luther forlag.
- Grevbo, T.J.S. (2006) *Sjælesorgens vei*. Oslo, Luther forlag.
- Grevbo, T.J.S (2013) *Guds masker i sjælesorgen. Hvordan forholde seg til den guddommelige maskebruken – teoretisk og praktisk?* Oslo, Luther forlag.
- Grevbo, T.J.S. (2018) *Sjælesorg i teori og praksis*. Oslo, Luther forlag.
- Holten, T. (2014) Pastoral klinisk utdanning som et bidrag til Forsvarets ivaretagelse av veteraner. *Pacem. Tidsskrift for militær etikk*. Oslo, Feltprestkorpsset.
- Håndbok i PKU (2016):
https://www.mf.no/sites/mf/files/users/Dokumenter/Videreutdanning/2016/handbok_for_pku_i_norge.pdf
- Kompetansenorge: <https://www.kompetansenorge.no/Grunnleggende-ferdigheter/Voksenpedagogikk/>
- Kvale, S.& Brinkmann, S. (2015) *Det kvalitative forskningsintervju*. 3. utgave. Oslo, Gyldendal.

Lunde, N.T. (2012): Feltprestens rolle i vurdering av militær maktanvendelse. *Pacem. Tidsskrift for militær etikk*. Oslo, Feltprestkorpsset.

Malterud, K. (2012) Systematic text condensation: A strategy for qualitative analysis. *Scandinavian Journal of Public Health*, 40: s. 795–805. SAGE Publications.

Malterud, K. (2017) *Kvalitative forskningsmetoder for medisin og helsefag*. 4. utgave. Oslo, Universitetsforlaget.

Naswfoundation (2018) <http://www.naswfoundation.org/Our-Work/NASW-Social-Workers-Pioneers/NASW-Social-Workers-Pioneers-Listing.aspx?id=559>

Ragsdale, J. R. (2018) Transforming Chaplaincy Requires Transforming Clinical Pastoral Education. *Journal of Pastoral Care and Counseling* (72), side 58-62. SAGE Publications.

Rennick, J. B. (2011) Canadian Military Chaplains: Bridging the Gap Between Alienation and Operational Effectiveness in a Pluralistic and Multicultural Context. *Religion, State and Society* (39), side 93-109. Taylor & Francis Online.

Ryan, B. (2015) *A very modern ministry: Chaplaincy in the UK*. London, Theos.

Stai, S. (2001) Feltpresten – Kirkens eller forsvarrets tjener? *Pacem. Tidsskrift for militær etikk*. Oslo, Feltprestkorpsset.

Welby, J. (2016) <https://www.archbishopofcanterbury.org/speaking-and-writing/speeches/evangelism-our-duty-privilege-and-joy-archbishop-tells-synod>

Alle nettsider ble sist besøkt og funnet i orden 20.12.2018.

7 VEDLEGG

7.1 Vedlegg 1, Informasjonsskriv

INFORMASJONSSKRIV:

Forespørsel om å delta i forskningsprosjektet

Feltpresten som teologisk fagperson og sjelesørger i forsvaret

Prosjektets formål

Det teologiske menighetsfakultet har foretatt en evaluering blant prester og andre som har gjennomført en pastoralklinisk utdanning (PKU). Resultatet viser gjennomgående høy vurdering. Også Feltprestekorpset (FPK) har gjennomført en evaluering blant sine prester som har tatt PKU. Også her får PKU gode vurderinger.

Jeg ønsker å undersøke nærmere hva som ligger til grunn for prestenes positive erfaringer med PKU. Dette vil jeg gjøre gjennom kvalitative forskningsintervju, der jeg søker å finne svar på hvordan pastoralklinisk utdanning har bidratt til å styrke PKU-studenters selvforståelse som teologiske fagpersoner.

Et viktig aspekt ved dette gjelder hvordan feltprestens teologi kommer til uttrykk i sjelesorgsarbeidet og hvordan teologien formes av møtet med konfidenter.

Hva innebærer deltakelsen i studien?

Hvis du vil delta i prosjektet vil jeg ta initiativ til et møte. Vi avtaler tid og sted for et intervju med 60-90 minutters varighet. Jeg vil gjøre lydopptak. Du bestemmer selv hvor mye du ønsker å svare på spørsmålene. Det er også uproblematisk om du skulle ønske å svare pass. Spørsmålene er ikke av sensitiv art. Det kvalitative forskningsintervjuet er en halvveis strukturert samtale. Vi er sammen som kolleger og profesjonsutøvere på en reise hvor vi søker mer kunnskap om det fagfeltet vi begge jobber med.

Hva skjer med informasjonen om deg?

Alle opplysninger om deg vil bli behandlet konfidensielt. Med unntak av min veileder vil bare jeg kunne lese navn og kontaktopplysninger. Intervjuopptak og transskripsjoner vil bli lagret adskilt fra personopplysninger. Disse vil jeg slette så snart oppgaven er vurdert og sensurert.

I masteroppgaven og i eventuelle senere publikasjoner vil informantene være anonymisert. Du vil få anledning til å lese igjennom opplysninger om deg selv i oppgaven. Sitater fra vår samtale som jeg tenker å benytte, vil du få anledning til å godkjenne.

Frivillig deltakelse

Når som helst vil du kunne trekke deg fra studien. Du trenger heller ikke oppgi noen grunn, siden alle informanter deltar frivillig. Opplysningene om deg vil bli slettet hvis du ønsker det.

Prosjektet inngår som en masteroppgave i klinisk sjelesorg ved Det teologiske menighetsfakultet i Oslo.

Dersom du har spørsmål til oppgaven kan du gjerne ta kontakt med:

- (anonymisert)
- Professor Lars Johan Danbolt, MF (veileder)

Studien er innmeldt til Personvernombudet for forskning, Norsk Samfunnsvitenskapelig datatjeneste AS.

Samtykke til deltakelse i studien

Jeg har mottatt informasjon om studien og er villig til å delta

---

(Signert av prosjektdeltaker, dato)

7.2 Vedlegg 2, Intervjuguide

INTERVJUGUIDE:

Feltpresten som teologisk fagperson og sjelesørger i forsvaret

Prosjektets formål

Det teologiske menighetsfakultet har foretatt en evaluering blant prester og andre som har gjennomført en pastoralklinisk utdanning (PKU). Resultatet viser gjennomgående høy vurdering. Også Feltprestekorpset (FPK) har gjennomført en evaluering blant sine prester som har tatt PKU. Også her får PKU gode vurderinger.

Jeg ønsker å undersøke nærmere hva som ligger til grunn for prestenes positive erfaringer med PKU. Dette vil jeg gjøre gjennom kvalitative forskningsintervju, der jeg søker å finne svar på hvordan pastoralklinisk utdanning har bidratt til å styrke PKU-studenters selvforståelse som teologiske fagpersoner.

Et viktig aspekt ved dette gjelder hvordan feltprestens teologi kommer til uttrykk i sjelesorgsarbeidet og hvordan teologien formes av møtet med konfidenter.

Bakgrunnsinformasjon

Alder og kjønn

Antall år som prest og evt. tjenestetid i feltprestekorpset

Relevant videreutdanning

Hvilket PKU og når.

Teologi som fag

Kan du si noe om hvorfor du i sin tid valgte å studere teologi?

Hvorfor er teologi viktig for oss feltprester?

Rolleforståelse

Kan du si noen ord om hvordan du forstår deg selv og din rolle som feltprest?

Hvordan forstår du deg selv som teologisk fagperson?

Teologi i praksis

Hvordan kommer teologi til uttrykk i din sjelesorgpraksis?

Hvordan formes din teologi i møter med konfidenter?

Har du eksempel på teologisk refleksjon som du har gjort deg i en sjelesorgsamtale?

Eventuelt

Er det noe vi ikke har vært innom som du gjerne vil ha snakket om nå mot slutten?

7.3 Vedlegg 3, Godkjenning NSD

Side 1 av 2

NSD

Lars Johan Danbolt
PO BOX 5144 Majorstuen
0302 OSLO

Vår dato: 23.04.2018   Vår ref: 60274 / 3 / LT   Deres dato: Deres ref:

Forenklet vurdering fra NSD Personvernombudet for forskning

Vi viser til melding om behandling av personopplysninger, mottatt 10.04.2018.
Meldingen gjelder prosjektet:

60274   *Feltpresten som teologisk fagperson og sjelesarger i Forsvaret*
Behandlingsansvarlig   *Stiftelsen Det teologiske menighetsfakultet, ved institusjonens øverste leder*
Daglig ansvarlig   *Lars Johan Danbolt*
Student

Vurdering

Etter gjennomgang av opplysningene i meldeskjemmet med vedlegg, vurderer vi at prosjektet er omfattet av personopplysningsloven § 31. Personopplysningene som blir samlet inn er ikke sensitive, prosjektet er samtykkebasert og har lav personvernulempe. Prosjektet har derfor fått en forenklet vurdering. Du kan gå i gang med prosjektet. Du har selvstendig ansvar for å følge vilkårene under og sette deg inn i veiledningen i dette brevet.

Vilkår for vår vurdering

Vår anbefaling forutsetter at du gjennomfører prosjektet i tråd med:

- opplysningene gitt i meldeskjemmet
- krav til informert samtykke
- at du ikke innhenter sensitive opplysninger
- veiledning i dette brevet
- Stiftelsen Det teologiske menighetsfakultet sine retningslinjer for datasikkerhet

Veiledning

Krav til Informert samtykke

Utvalget skal få skriftlig og/eller muntlig informasjon om prosjektet og samtykke til deltakelse. Informasjon må minst omfatte:

- at Stiftelsen Det teologiske menighetsfakultet er behandlingsansvarlig institusjon for prosjektet
- daglig ansvarlig (eventuelt student og veileder) sine kontaktopplysninger
- prosjektets formål og hva opplysningene skal brukes til

Dokumentet er elektronisk produsert og godkjent ved NSD's rutiner for elektronisk godkjenning.

NSD – Norsk senter for forskningsetiske AS   Harald Høifreges gate 29   Tlf: +47-55 58 21 17   nsd@nsd.no   Org.nr. 985 321 884
NSD – Norwegian Centre for Research Data   NO-5007 Bergen, NORWAY   Faks: +47-55 58 96 50   www.nsd.no

Side 2 av 2

- hvilke opplysninger som skal innhentes og hvordan opplysningene innhentes
- når prosjektet skal avsluttes og når personopplysningene skal anonymiseres/slettes

På nettsidene våre finner du mer informasjon og en veiledende mal for informasjonsskriv.

Forskningsetiske retningslinjer

Sett deg inn i forskningsetiske retningslinjer.

Meld fra hvis du gjør vesentlige endringer i prosjektet

Dersom prosjektet endrer seg, kan det være nødvendig å sende inn endringsmelding. På våre nettsider finner du svar på hvilke endringer du må melde, samt endringskjema.

Opplysninger om prosjektet blir lagt ut på våre nettsider og i Meldingsarkivet

Vi har lagt ut opplysninger om prosjektet på nettsidene våre. Alle våre institusjoner har også tilgang til egne prosjekter i Meldingsarkivet.

Vi tar kontakt om status for behandling av personopplysninger ved prosjektslutt

Ved prosjektslutt 15.01.2019 vil vi ta kontakt for å avklare status for behandlingen av personopplysninger.

Gjelder dette ditt prosjekt?

Dersom du skal bruke databehandler

Dersom du skal bruke databehandler (ekstern transkriberingsassistent/spærreskjemavevander) må du inngå en databehandleravtale med vedkommende. For råd om hva databehandleravtalen bør inneholde, se Datatilsynets veileder.

Hvis utvalget har taushetsplikt

Vi minner om at noen grupper (f.eks. opplærings- og helsepersonell/forvaltningsansatte) har taushetsplikt. De kan derfor ikke gi deg identifiserende opplysninger om andre, med mindre de får samtykke fra den det gjelder.

Dersom du forsker på egen arbeidsplass

Vi minner om at når du forsker på egen arbeidsplass må du være bevisst din dobbeltrolle som både forsker og ansatt. Ved rekruttering er det spesielt viktig at forespørsel rettes på en slik måte at frivilligheten ved deltakelse ivaretas.

Se våre nettsider eller ta kontakt med oss dersom du har spørsmål. Vi ønsker lykke til med prosjektet!

Vennlig hilsen

Marianne Høgetveit Myhren